NOTES HISTÒRIQUES SOBRE TRAGÓ DE NOGUERA

Capítols 1–8

Xavier Mora i Giné
Associació d'Amics de Tragó de Noguera

març 2022, revisat octubre 2025

Tragó de Noguera vers 1962 (foto de Marcel·lí Bergé).

L'autor agrairà qualsevol comentari que se li faci arribar,
especialment als efectes de corregir possibles errors;
correu electrònic de contacte: Xavier.Mora@uab.cat.

Tragó de Noguera és actualment un despoblat. A prop d'ell n'hi ha uns quants més, tant a Catalunya com a Aragó, tots ells conseqüència en gran part de la construcció dels embassaments de Santa Anna i Canelles.

Abans no hi havia pas tal despoblament. Aquí i allà els pagesos conreaven els camps i batien el blat a les eres. A les serres hi pasturaven els ramats, i més amunt se sentien els cops de destral dels carboners que feien carbó per abastir les ciutats. Pel riu hi baixaven de tant en tant rais de fusta del Pirineu. I pels ponts hi passaven catalans i aragonesos en una i altra direcció.

1. Empremtes antigues

La nostra contrada ha estat poblada des d'èpoques molt antigues. Així ho demostren les restes que es van descobrir el 1989 a una balma que dominava el riu des del costat occidental a l'entrada del *congost del Forat*. Més concretament, aquesta balma està situada a l'estret que formen la *serra del Mas* i la roca de *Sant Quili*. Els arqueòlegs en diuen *cova de l'Estret*, però el nom tradicional és *cova Miquel*, per la casa de Tragó a la qual pertanyia. Aquest assentament té uns 126 000 anys d'antiguitat i va ser ocupat per l'home de Neandertal [*36*, *32*].

Bastant més tardanes són les restes de la *Cova Negra* de Canelles les quals van ser excavades el 1889 i 1914 per Lluís Marià Vidal. Aquest jaciment se situa en les edats del coure i del bronze, amb materials que no tenen gaire més de 4 000 anys d'antiguitat [*31*].

A jutjar pel topònim *Tragó Vell*, antigament el nostre poble estaria situat a la falda del *Montdeví* per la part del pont vell (la qual cosa explicaria la situació d'aquest pont, relativament allunyat del poble que coneixem). Aquest topònim —*Tragó Vell*— designava majorment una partida agrària —amb alguna planta d'olivers i poca cosa més— la qual ja rebia aquest nom a mitjan segle XVI [*13*: Llibre d'Estimes]. Tanmateix, no gaire lluny, en un punt que domina el congost i té comunicació visual amb el castell de Finestres, s'hi troben indicis d'un antic assentament, amb algun fragment de teula romana i les primeres filades d'unes parets antigues construïdes amb carreus poc treballats i morter.

L'empremta romana també és present en diversos altres llocs del terme on afloren restes ceràmiques característiques d'aquesta civilització. En particular, així ocorre en la zona del monestir de Vallverd i les seves proximitats. En relació amb això és significatiu el nom de *Palous* amb què

es coneix una partida veïna al monestir. El 1196 i 1290 aquest topònim apareix respectivament en les formes ***Paladolls*** i ***Palaols*** [*38*: doc. 17, 73], que es poden interpretar en el sentit de 'petits palaus' [*22*: palol] i deuen fer referència a antigues vil·les romanes.

> Les prospeccions arqueològiques realitzades el 2018, 2020 i 2023 al voltant del monestir de Vallverd confirmen la presència d'abundants i extenses restes romanes, posteriorment reutilitzades com a necròpoli cristiana i amb testimonis també d'una ocupació andalusina. Les restes en qüestió són compatibles amb una vil·la i en diversos punts les restes contenen obra hidràulica compatible amb uns banys.

Figura 1: L'aqüeducte que dóna raó del nom de la *Cantarella*; les pilastres principals estan cobertes per la vegetació (foto de Miquel Rius, 1962).

La cultura andalusina ha deixat algun rastre en la toponímia. Un cas molt clar és la partida de la *Cantarella*. Amb diverses variacions, aquest topònim està present a molts llocs de Catalunya i de la península ibèrica. Convertit en nom de poble, el trobem per exemple a Alcantarilla (Múrcia). En general, fa referència a un aqüeducte més o menys elevat mitjançant el qual se salvava una depressió del terreny. De fet, deriva de l'àrab *qanṭarah*, que vol dir pont. En el nostre cas, l'aqüeducte en qüestió creuava el *Torrent* mitjançant unes pilastres d'uns cinc metres d'altura sobre les quals reposaven uns troncs buidats —o estructures anàlogues de ciment armat— per on circulava l'aigua (fig. 1).

També té origen àrab la paraula *Aldula*, la qual trobem en un document del segle XVIII per designar un lloc on s'hi portaven animals a pasturar. De fet, els diccionaris recullen la paraula *dula*, que fa referència a un ramat format per caps de bestiar de diferents cases. Prové de l'àrab *dawlah*, que vol dir torn, indicant que originàriament la feina de cuidar aquest ramat es deuria distribuir per dies entre els diversos propietaris.

Un altre topònim que també podria tenir arrel àrab és el *coll la Magra* —al *Montdeví*, donant pas al *pinar de Joan*—. En àrab, *maġrah* vol dir terra roja, la qual cosa concorda prou bé amb les tonalitats roges d'algunes roques d'aquella zona.

2. Etimologia del nom del poble

En els documents més antics, el nom del nostre poble apareix escrit en les formes següents: *Drogon* (1062), *Dracone* (1090), *Drogone* (1092, 1094), *Tracono* (1094), *Drachon* (1098), *Trogon* (1103) i *Drachone* (1107).

Posteriorment, les formes més habituals en la documentació són *Trogo, -onis* (segles XII–XIV), *Trago, -onis* (a partir de finals del segle XII) i *Trego, -onis* (a partir del segle XIII). Encara que en aquelles èpoques no s'acostumava a usar l'accent gràfic, la manera com es declinava indica que ben aviat es deuria accentuar en la segona síl·laba: *Trogó, Tragó, Tregó*. Tot i que finalment va adquirir caràcter oficial la segona d'aquestes tres formes, la forma *Tregó* és encara molt freqüent en la parla popular de la comarca.

És interessant notar també l'existència dels següents homònims i parònims:

0. *Tragó de Noguera*, la població que és objecte del present treball.

1. *Tragó*, poblat medieval de la vall de Cabó (Alt Urgell). Les seves restes es troben a l'actual municipi de les Valls d'Aguilar. Està documentat des de l'any 1036 en les formes *Trogone* (1036), *Drogo* (1090, 1159), *Trogo* (1117, 1156, 1162, 1186) i *Drogon* (1156).
2. *Tragó de Segre*, població del municipi de Peramola (Alt Urgell). Està documentada en les formes *Drago* (1279) i *Trogo* (1286).
3. *Torogó*, població del vessant meridional de la serra de Sant Gervàs. Es troba entre la Torre de Tamúrcia i Espluga de Serra. Actualment pertany al municipi de Tremp (Pallars Jussà). Està documentada des de l'any 838 en les formes *Torocone* (838– *ca* 990), *Torichone* (846), *Torochone* (863–912) i *Torogone* (901). Entre els anys 974 i 996 la seva església de Sant Climent va ser la seu d'un priorat benedictí que alguna vegada ha estat confós amb el monestir de Vallverd a Tragó de Noguera.

L'etimologia del topònim *Tragó* va ser estudiada pel filòleg Joan Coromines, que la relaciona amb el verb castellà *tragar*, en català *dragar*, que vol dir engolir, i amb *drac*, l'animal fantàstic, en castellà *dragón* [*21* : tragar]. Segons dit autor, el verb s'hauria format a partir del nom del voraç animal, i el topònim indicaria la presència d'alguna mena d'engolidor en el terreny o en l'aigua. En relació amb això, cal notar que, tant en castellà com en català, el verb *tragar* - *dragar* s'usa també en aquest sentit figurat.

En el cas de Tragó de Segre l'engolidor en qüestió podria ser un conegut remolí xuclador que el riu Segre formava en l'anomenada *roca de la Ribera* [*24* : p. 103].

A Tragó de Noguera també hi havia un punt on el corrent del riu es dirigia contra una roca i formava una mena d'engolidor. Concretament, això tenia lloc en l'anomenada *cova de l'Estretet*, la qual quedava parcialment sota l'aigua al costat dret del riu, molt a prop del pont colgant i en front del molí també anomenat de l'*Estretet*. El Josep del Catarino ho sap molt bé, ja que de petit hi va caure una vegada i li va costar molt de sortir-ne perquè l'aigua insistia en enviar-lo cap a dins de la cova submergida.

En relació amb els engolidors que podrien donar raó del nom del nostre poble, Joan Coromines esmenta fins i tot els temors que ja hi havia quan ell escrivia —any 1954— que la presa de Canelles no funcionaria perquè l'aigua s'escolaria per les cavitats del terreny a la zona de la *Cova Negra* [*21* : tragar, nota 10]. Tanmateix, aquest sector no pertany pròpiament a Tragó, sinó a Canelles, que en temps antics era un poble

clarament diferenciat de Tragó. En canvi, sí que pertany a Tragó el *congost del Forat*, amb un nom que podria tenir a veure amb l'etimologia de més amunt. Finalment, un altre candidat seria el congost del *Pas de la Sabina*, que vist des de riu amunt pot donar ben bé la sensació d'un mur de roca que s'empassa les aigües de la Noguera Ribagorçana.

3. La conquesta cristiana

Abans de ser conquerit, el castell de Tragó va ser objecte de negociació entre els senyorius cristians que es disputaven la zona. El primer que s'havia acostat a aquestes contrades era en principi el comtat d'Urgell. Tanmateix, això havia estat en gran part gràcies a Arnau Mir de Tost, que arran de la segona conquesta de la vall d'Àger, vers 1048, anava adquirint cada vegada més independència per al seu senyoriu propi, el futur vescomtat d'Àger. La tercera força interessada en la zona era el comtat de Barcelona, que el 1050 havia adquirit els castells de Camarasa i Cubells gràcies a un pacte amb el rei musulmà de Lleida i que a partir del 1057 s'havia interessat en el territori que ara en diem la Baixa Ribagorça, a occident de la Noguera Ribagorçana, que pertanyia al rei musulmà de Saragossa.

Així les coses, el 1062 els comtes de Barcelona i d'Urgell van revisar el seu acord sobre la guerra contra els musulmans [*25*: doc. 588, 589]. A diferència del que havien pactat quatre anys abans, ara la guerra anava dirigida no solament contra el rei de Saragossa, sinó també contra el de Lleida. Tal com havien fet ja en diverses ocasions, qualsevol castell que conquerís un d'ells es repartiria a raó de dues terceres parts per a ell mateix i una tercera part per a l'altre. A aquesta regla general se'n faria excepció en el cas del castell de Tragó, que seria íntegrament per al comtat de Barcelona, com ja ho era el d'Estopanyà, i també en el cas del castell de Monteró, enfront de Llorenç, a l'altre costat del Segre, que seria íntegrament per al comtat d'Urgell. Entre el comte d'Urgell i Arnau Mir de Tost hi havia també un pacte en virtut del qual Arnau Mir es comprometia a no acceptar el castell d'Estopanyà ni cap altre com a feu del comte de Barcelona sense el consentiment del comte d'Urgell [*20*: doc. 41, 42].

El tracte especial donat al castell de Tragó dóna a entendre que es tractava d'una plaça especialment important. En qualsevol cas, els cristians no la van conquerir d'una vegada per totes, sinó que hi va haver almenys dues conquestes.

Figura 2: El conjunt del castell de Tragó (març 2014).

La primera hauria tingut lloc poc abans del 3 de febrer de 1090, en què Guerau Ponç II de Cabrera, vescomte de Girona i d'Àger, incloïa Tragó en una donació de diverses esglésies a Sant Pere d'Àger [*20*: doc. 148]. Les altres esglésies eren les de Valldellou, Camporrells, Natjà i Baells. Al cap de dos anys el mateix vescomte incloïa el castell de Tragó, junt amb els de Valldellou, Natjà, Baells, Fet, Finestres, Bellmunt i Artesa, en una donació a la seva esposa en concepte d'esponsalici [*20*: doc. 152b].

Pel testament de Galceran Erimany, que data del 21 d'octubre de 1094, sabem que en aquell moment Tragó tornava a estar en poder dels sarraïns. En efecte, Galceran diu que deixa al seu fill Pere dit castell "si Déu el tornés a donar a dom Guerau" [*20*: doc. 165]. Això indica que Galceran deuria haver tingut el castell al seu càrrec.

La conquesta definitiva hauria tingut lloc poc abans del 4 de novembre de 1098, en què Guerau Ponç II i la seva esposa Elvira donen el castell a Bernat Berenguer i la seva esposa Beatriu i a Berenguer Miró i la seva esposa Ermessèn [*38*: doc. 1] (fig. 3).

Bernat Berenguer era fill de Berenguer Isarn, de qui havia heretat el senyoriu alodial dels castells de Millà, Alaric (la torre "dels Moros" dels Masos de Millà) i Blancafort (entre altres) [vegi's l'esquema de la pàgina 24]. Berenguer Miró era cosí germà de Bernat Berenguer i fill

de Miró Isarn. Aquesta branca tenia al seu càrrec el castell d'Estopanyà. D'altra banda, el document de 1098 esmenta com a testimoni un Galceran que pot ser identificat com a fill del Galceran Erimany que hem esmentat més amunt.

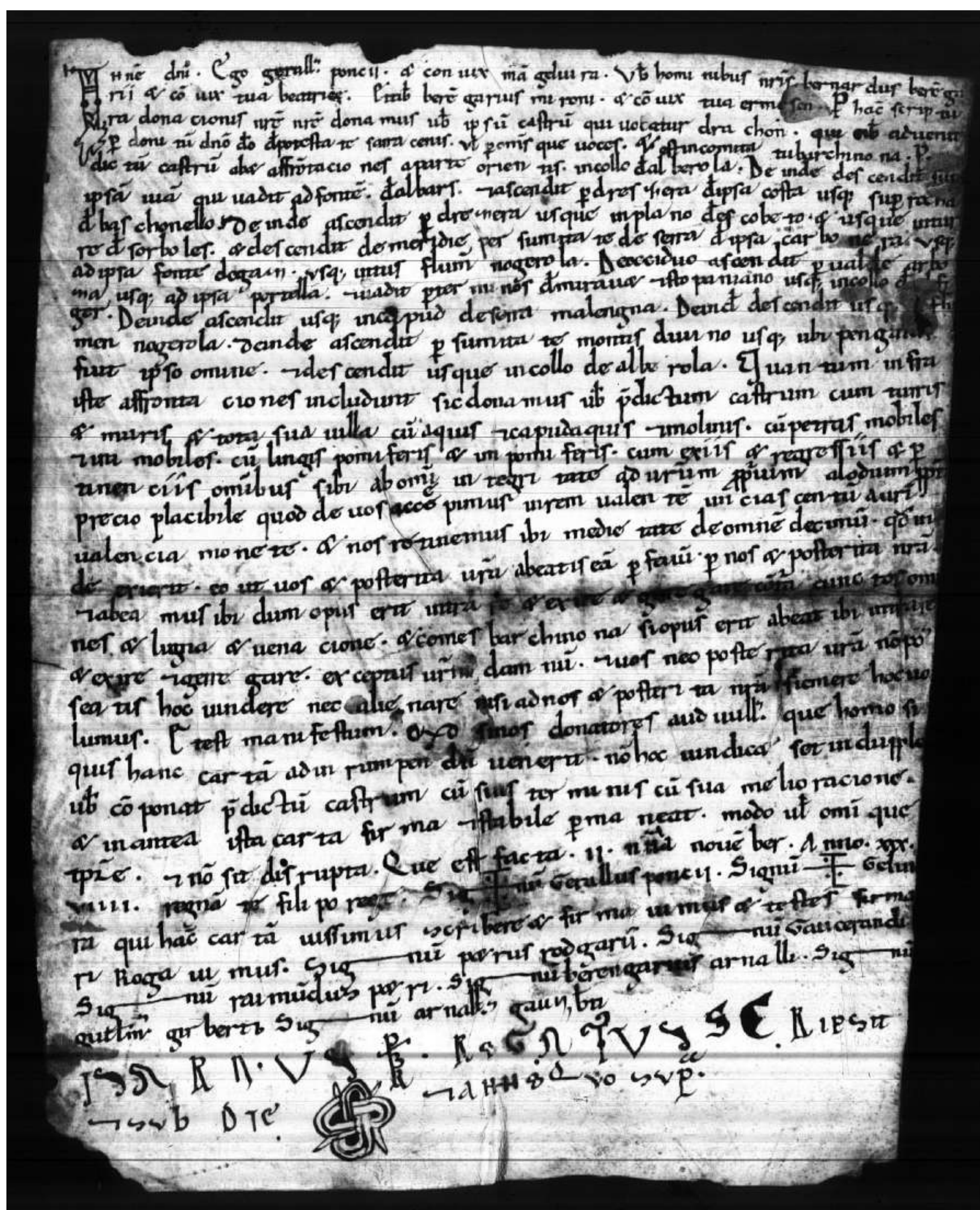

Figura 3: Carta de donació del castell de Tragó en l'any 1098 (Madrid, Archivo Histórico Nacional: Sec. Clero, pergaminos, carpeta 1014, núm. 21)

Tant el 1090 com el 1098, la documentació confirma explícitament que Tragó pertanyia al comtat de Barcelona. Aquest també era el cas de diversos castells propers: Canelles (del qual el comtat de Barcelona en tenia almenys dues terceres parts), Estopanyà, Miravet (entre Estopanyà i Camporrells, afrontant amb el terme de Tragó) i Soriana. A diferència dels altres, Tragó i Canelles estaven situats clarament en l'espai natural del vescomtat d'Àger. Tot i així, Tragó, i hem de creure que també Canelles, encara seguia sota la jurisdicció del comtat de Barcelona el 1157 o principis de 1158, en què la data d'un document relatiu a Tragó diu "regnant Ramon Berenguer" [*20*: doc. 337]. Pel que sembla, la pertanyença de Tragó i Canelles al comtat de Barcelona finalitzarà, si més no a efectes pràctics, amb la fundació i consolidació del monestir de Vallverd, al qual van quedar assignats aquests dominis.

4. Els límits del terme

La carta de donació de 1098 delimita el terme de Tragó de la manera següent:

> *Predictum castrum abet affrontaciones: A parte orientis in collo de Alberola, deinde descendit super ipsam viam qui vadit ad fontem de Albars; et ascendit per dreszera de ipsa costa usque super rocha de Baschonello; deinde ascendit per drezera usque in plano de Escobeto et usque in turre de Sórboles. Et descendit de meridie per sumitate de serra de ipsa Carbonera usque ad ipsa fonte de Gaz usque intus flumen Nogerola. De occiduo ascendit per valle Arboza usque ad ipsa Portella, et vadit per terminos de Miravet et Stopaniano usque in collo de ¦el¦ Figer; deinde ascendit usque in capud de serra Malengna; deinde descendit usque [in] flumen Nogerola. Deinde ascendit per sumitate Montis Divino usque ubi pengatus fuit ipso omine; et descendit usque in collo de Alberola.*

A continuació comentem breument la identificació dels diversos elements que apareixen en aquesta delimitació. En el primer tram fem referència a un document de 1522 que recull unes declaracions de testimonis al respecte del límit entre els termes de Tragó i Montessor [*41*: doc. 22]; el seu grau de detall permet establir una correspondència amb alguns elements de la delimitació de 1098.

Sol ixent.

collo de Alberola : En aquell temps, l'únic assentament humà que hi havia a prop d'aquest coll era un mas que estava situat a tocar de

la plaça de l'actual poble d'Alberola (el vilatge medieval del *Vilot d'Alberola* encara no existia, ja que data del segle XII). Aquest mas i el seu petit terme formaven part del terme de Tartareu [37: § 3].

ipsam viam qui vadit ad fontem de Albars : En l'esmentada delimitació del 1522, aquest camí que feia límit amb Montessor rep el nom de *camí de Lacayos*, i la font a on conduïa apareix amb el nom actual de *font de la Vena*. El traçat del camí coincideix essencialment amb l'actual pista de *l'Obaga*, a partir del punt on aquesta creua l'antic camí de ferradura d'Os a Tragó.

rocha de Baschonello : Avui dia encara se'n segueix dient *roca de Basconell*. El 1171 aquest nom apareix com a cognom d'un habitant de Miravet, el poble que antigament afrontava amb Tragó per la part que és ara terme de Camporrells (vegi's més avall) [20: doc. 435].

plano de Escobeto : Correspon a l'actual partida de *Escobet*, la qual es troba dins de l'actual terme d'Os.

turre de Sórboles : Correspon al lloc actualment conegut com *Ciérvoles* o *Cérvoles*, al terme d'Os. A més de la celebrada ermita d'aquest nom, també hi ha restes d'una antiga torre de guaita.

Migjorn.

sumitate de serra de ipsa Carbonera : Es tractaria de la que els tragoners en déiem la *serra de Ciérvoles*, la qual baixa de *Ciérvoles* pel costat meridional del *barranc de Matamala*.

ipsa fonte de Gaz : És a dir, la font que abastia la *almúnia de Jaz*, que a finals del segle XII s'havia convertit en el vilatge i castell de *Salaverd* [38: doc. 22]. En la delimitació de 1522 la font apareix ja amb el seu nom actual de *font de Matamala*.

Ponent.

valle Arboza : El 1861 encara s'esmenta la *coma Arbosa*, o *de la Arbosa* [6: Amillarament de 1861, f. 8, 110, 161]. Darrerament, aquest topònim havia quedat reduït simplement a *la Coma*. Es refereix a la vall que afronta amb el terme de Valldellou per la carena de la *serra de l'Empriu*.

ipsa Portella : Encara avui aquest topònim designa el punt on el camí de Tragó a Valldellou travessa la serra que fa frontera entre els dos termes.

Figura 4: El Montdeví (gener 2006)

terminos de Miravet et Stopaniano : Les ruïnes del castell i església de Miravet es troben a mig camí entre Camporrells i Estopanyà. Per la part que és ara terme municipal de Camporrells, a mitjan el segle XVI encara es donava com a afrontació de Tragó el terme de Miravet [*13*: Llibre d'Estimes].

collo de ¦el¦ Figer : Avui dia encara es coneix com a *coll del Figuer*. Per aquí hi passa el camí que anava de Tragó a Estopanyà.

Tramuntana.

capud de serra Malengna : Correspon a la cresta del cap de la *solana del Pont*. A l'altre costat d'aquesta cresta hi ha la obaga de *la Irena*, la qual pertany a Estopanyà.

flumen Nogerola : És a dir, la *Noguera Ribagorçana*. La línia delimitadora del terme creuaria aquest riu a l'altura del *pas de la Sabina*.

sumitate Montis Divino : Correspon a la cresta del *Montdeví*, on el terme de Tragó afrontava amb el de Canelles

ubi pengatus fuit ipso omine : És a dir, *allà on va ser penjat aquell home*. Així doncs, la que encara coneixem com a *serra del Penjat* —que continua la línia del *Montdeví* a l'altre costat del barranc que baixa de*l Campell*— deu el seu nom al fet que algú hi va ser penjat fa més de nou segles.

collo de Alberola : Repeteix l'element que donava començament a aquesta delimitació circular.

A banda de mostrar que alguns topònims actuals ja estaven en ús fa més de nou segles, també és interessant observar que, segons aquesta delimitació, el terme de Tragó arribaria fins a la torre de Cérvoles, la qual cosa implica una falca dins del futur terme d'Os (que no es va conquerir fins el 1116).

La delimitació de 1098 s'ha de comparar amb la tradició que encara hi ha avui dia sobre els límits entre Tragó i els seus agregats municipals. A més de la falca de Cérvoles que acabem d'esmentar, una altra diferència important és la part de l'antic terme de Salaverd que va passar a formar part del terme de Tragó en algun moment posterior al segle XVI.

El petit terme de Salaverd s'estenia a banda i banda del barranc que baixa de la *font de Matamala*. Pel nord d'aquest barranc arribava fins a la carena del *Cavallet*, on a mitjan el segle XVI consta que eren situades *les eres de Salaverd*, les quals afrontaven amb el terme de Tragó [*13*: Llibre d'Estimes]. La línia que delimitava l'antic terme de Tragó seria doncs una prolongació natural de la de l'altre costat de la Noguera Ribagorçana. En algun moment posterior, l'antic terme de Salaverd va ser repartit entre Tragó i Boix. Com a línia divisòria es va establir l'esmentat barranc central del terme de Salaverd, que actualment es coneix com a *barranc del molí de Boix*.

5. Alguns fets de mitjan segle XII

Com és natural, després de la conquesta cristiana hi va haver a Tragó una certa activitat constructiva. Segurament no deuria tardar gaire a ser construïda l'església del castell, l'absis de la qual és romànic [*44*: vol. 17, p. 399–400] (fig. 15). En aquell temps aquesta església deuria tenir caràcter parroquial. Al cap d'uns cinquanta anys s'estaria construïnt el pont de Tragó, que els darrers dies de l'any 1156 o primers del 1157 era objecte d'una deixa testamentària per part de Pere de Tartareu [*20*: doc. 332].

Del mateix any 1157, o potser del primer trimestre del 1158, és una interessant donació relativa a Tragó en favor de l'abadia de Sant Pere d'Àger [*20*: doc. 337]. Els donadors eren els germans Guerau i Arnau de Tragó, el cognom dels quals indica que segurament eren castlans del nostre poble, i la donació la feien per l'ànima del seu germà i de tots els seus parents. En particular, donaven un molí que estava situat a la *Cantarella*. És possible que amb el pas dels segles aquest molí s'hagués convertit en el que darrerament es coneixia com l'*hort del rector*, el qual incloïa una caseta de construcció especialment bona (fig. 6).

Figura 5: El pont vell, segurament una reconstrucció del que s'estaria bastint l'any 1156/57 (foto de Rafel Serras Caufapè, vers 1950).

Figura 6: L'hort del rector, possiblement un antic molí, a punt de ser anegat per l'embassament (foto de Miquel Rius, 1962).

La donació a què ens estem referint incloïa també una peça de terra situada en *ipso plano de Sancta Maria*, i entre els testimonis hi apareix un Pere de Sant Just, *capellani Sancte Marie*. Això indica que en aquell temps existia ja l'església de *Santa Maria del Pla*, que anys més tard donarà lloc al monestir de Vallverd. Per suposat, el pla en qüestió s'ha d'identificar amb la partida que avui dia en diem simplement *el Pla*. També és interessant veure com la llista de testimonis inclou el cognom *Placian*, que, en la forma *Playà*, va mantenir la seva presència a Tragó fins als volts de l'any 1700. Finalment, també és de notar que la data del document diu "regnant Ramon Berenguer", la qual cosa es pot interpretar en el sentit que Tragó seguia formant part del comtat de Barcelona.

També es deuria construir en el segle XII l'església de Santa Llúcia (fig. 7 i [*44*: vol. 17, p. 400]) la qual no està documentada però fins el segle XIV [*38*: doc. 131, 154, 210]. Malauradament, la nau d'aquest edifici es va ensorrar cap a finals de l'any 2011.

Un altre document d'aquesta època que proporciona informació sobre Tragó és el testament de Ramon Berenguer II d'Àger, atorgat el 23 de juny de 1158 [*20*: doc. 339]. Aquest personatge era nebot de Bernat Berenguer, un dels que el 1098 havia rebut el castell de Tragó en feu del vescomte Guerau Ponç II i la seva esposa Elvira. En dit testament, Ramon Berenguer II d'Àger disposa que la seva part del castell de Tragó passi a la seva muller Maria. Les seves múltiples altres possessions, feudals o alodials, les reparteix majorment entre les seves filles Berenguera, Ermessenda I i Magença.

Aquí i en tot el que segueix distingim entre Ermessenda I d'Àger, filla de Ramon Berenguer II d'Àger, i Ermessenda II d'Àger, esposa d'Arnau d'Anglesola, i adoptem la hipòtesi/teoria, argumentada a [*40*], que la segona era filla de la primera.

Sobre la identitat de Maria, esposa de Ramon Berenguer II d'Àger, vegi's [*40*: p. 10–11], on ens fem ressò de la teoria segons la qual es tractaria de la mateixa persona que en altres llocs és anomenada Toda de Castarllenes.

En el testament esmentat Ramon Berenguer II deixa a la seva filla Berenguera els castells de Millà, Alaric (els Masos de Millà), Castelló de Farfanya, Os, Tartareu, Santalinya i Sant Jaume (d'on provenia Isarn de Sant Jaume, besavi del testador). A Ermessenda I li deixa els seus drets en els castells d'Àger, Claramunt, Blancafort, Ivars i Algerri. Finalment, a Magença li deixa els castells de Pinyana i Boix, així com una tercera part de les rendes de Millà i Alaric.

Figura 7: L'església de Santa Llúcia (agost de 2004)

Ramon Berenguer II d'Àger va morir entre el gener de 1165 i el març de 1166, després d'haver atorgat un nou testament [20: doc. 378, 395]. Aquest especifica molts menys dominis que l'anterior. Pel que sembla, la major part del seu patrimoni havia passat ja a les seves filles.

Ermessenda I d'Àger s'havia casat pels volts de 1150 amb Berenguer de Torroja, una persona de confiança del comte Ramon Berenguer IV de Barcelona, al qual havia acompanyat en les conquestes de Tortosa (1148) i de Lleida (1149) [51: p. 27–32]. Aquest cavaller va morir el 1160. En el seu testament, atorgat el 31 de maig d'aquell any, disposa, entre altres, dels castells d'Àger, Claramunt, Fet, Finestres, Blancafort, Algerri i Ivars. Aquests són deixats a la seva filla llevat que la mare d'aquesta —Ermessenda I— o el seu avi —Ramon Berenguer— diguin una altra cosa [52: doc. 98, 102]. En el testament de Berenguer de Torroja no consta

el nom de la seva esposa ni tampoc el de la seva filla. D'acord amb els arguments donats a [*40*: § 6], nosaltres postulem que les podem identificar respectivament amb Ermessenda I i II d'Àger.

El 1165 Ermessenda II d'Àger apareix casada amb el seu cosí germà Arnau d'Anglesola. Aquest era fill de Berenguera d'Àger, la qual s'havia casat el 1137 amb Arnau Berenguer II d'Anglesola, hereu de l'important senyoriu d'Anglesola. Com veurem en el proper capítol, Ermessenda II d'Àger i Arnau d'Anglesola van ser els principals promotors del monestir de Vallverd.

6. Els orígens del monestir de Vallverd

La principal font documental sobre el monestir de Vallverd és el seu propi fons, el qual conté 204 documents dels segles XII–XV. Aquest fons es conserva actualment a l' *Archivo Histórico Nacional* (Madrid), a on hi va anar a parar després d'un llarg periple arran de l'exclaustració del monestir de Poblet l'any 1835 [*27*]. Una bona part de dit fons, concretament 126 pergamins i alguns documents en paper, està identificada i separada com a pertanyent a Vallverd. La resta són altres pergamins que també corresponen a Vallverd però es troben dins del nombrós conjunt atribuït a Poblet.

Els pergamins de la part separada van ser estudiats per Josep Maria Cots en la seva tesi doctoral, que va ser llegida l'any 1988 [*23*]. Els resultats d'aquest estudi van ser incorporats el 1994 a la *Catalunya Romànica* [*44*: vol. 17]. Segons aquest autor, el monestir de Vallverd hauria estat precedit per una comunitat primitiva mixta la qual existiria ja el 1092. Aquesta tesi es basa en un pergamí on s'hi llegeix clarament aquesta data. Tanmateix, tot indica que hi ha un error i en realitat el pergamí data del 1192 (vegi's la discussió de [*38*: doc. 12]). Òbviament, això canvia bastant les coses a l'hora de situar en el temps els orígens del cenobi.

Més encertat sobre aquest punt havia estat Josep Lladonosa i Pujol [*29*, *30*], el qual situa la fundació del nostre monestir en l'any 1171 —que cal corregir al 1172 per convertir els anys de l'Encarnació al sistema estàndard—. Aquest historiador es va basar en les notes d'un rector de Tragó del segle XVIII o XIX. Malauradament, no sabem pas on para actualment aquest manuscrit. Tanmateix, ens atrevim a conjecturar que el seu autor deuria ser el rector Barthomeu Salut i Novau, del qual se'n conserven altres notes històriques, una sobre l'ermita de Santa Llúcia,

Figura 8: El monestir de Vallverd (foto de Miquel Rius, 2012)

i una altra sobre els fets que van ocórrer a Tragó durant la Guerra del Francès [13]. Aquest prevere va ser rector de Tragó des de l'any 1794 fins a la seva mort, la qual va ocórrer el 1835. En qualsevol cas, i segons indica el mateix Lladonosa, les notes en qüestió es basaven en una obra anterior de fra Martí Marquina, amb tota probabilitat l'*Epítome d'Història de Poblet*, una obra de la segona meitat del segle XVI que també es dóna per desapareguda.

Qui sí que va consultar aquesta obra va ser Jaume Caresmar, el qual hi fa referència en unes breus notes sobre el monestir de Vallverd que estan contingudes en la seva *Monastirologia*, un manuscrit que es conserva al monestir de Bellpuig de les Avellanes. Segons les referències concretes que hi dóna, l'*Epítome* de Marquina parlava de Tragó i del seu monestir en el tom segon, des del foli 187 fins al 197. Caresmar també cita l'obra de Marquina en els seus *Annales* (p 146 del manuscrit, també al monestir de Bellpuig) on s'hi refereix com *Marquina, theca Balaguer*, la qual cosa dona a entendre que Caresmar consultava dita obra a Balaguer, on hi hauria una còpia tal vegada consultada també més tard per l'esmentat rector de Tragó.

Pel que fa als fundadors del monestir de Vallverd, Lladonosa deia inicialment que havien estat els comtes d'Urgell Ermengol VII i Dolça [29].

Més tard, però, era més prudent i deia simplement que la fundació "esdevingué una realitat gràcies a la bona voluntat dels Cabrera i al favor dels comtes Ermengol VII (1154–1184) i la seva muller Dolça" [30]. Sobre aquest punt, es pot adduir que la documentació relativa a la unió de Vallverd a les Franqueses posa en boca dels paers de Balaguer que ambdós monestirs havien estat fundats per dit comte Ermengol VII [38: doc. 259]. Tanmateix, aquest personatge no apareix pas en cap dels pergamins de Vallverd, ni tampoc la seva esposa Dolça. Qui sí que apareix en el document fundacional de l'any 1172 és el vescomte Ponç Guerau III de Cabrera. Però el principal atorgant tampoc no és ell, sinó uns personatges de rang inferior, a saber Ermessenda II d'Àger i el seu marit Arnau d'Anglesola.

A banda dels documents que l' *Archivo Histórico Nacional* agrupa com a pertanyents al monestir de Vallverd, el present estudi ha tingut en compte també uns quants documents més del mateix fons que hem pogut localitzar fora d'aquesta agrupació, així com diversos documents d'altres fons i certes notícies d'altres documents, avui perduts, les quals ens han arribat gràcies a algunes recopilacions antigues. Per més detalls referim el lector a l'edició d'aquesta documentació [38].

6.1 Els promotors i els seus successors.

Deixant de banda certs documents no generats pel monestir els quals haurien pervingut al seu fons amb posterioritat a la seva fundació, el document més antic del fons de Vallverd data de l'any 1172 (1171 de l'Encarnació) [38: doc. 4] (fig. 9).

Aquest document registra una donació a favor d'una església ja existent que es coneixia com Santa Maria del Pla. Els donadors són Arnau d'Anglesola i la seva muller Ermessenda II d'Àger, i el que donen és la desena part de tots els seus delmes i collites. A canvi, el capellà de dita església, que se'n deia Bernat, havia de pregar per ells i pels seus parents durant tota la seva vida, i després de la seva mort hauria de fer el mateix un altre capellà.

Tot i que no parla pas de cap comunitat monàstica, ni present ni futura, ni de cap edifici de nova construcció, sinó d'una església ja existent i del seu capellà, aquesta donació es pot considerar com l'acte fundacional del futur monestir de Santa Maria de Vallverd.

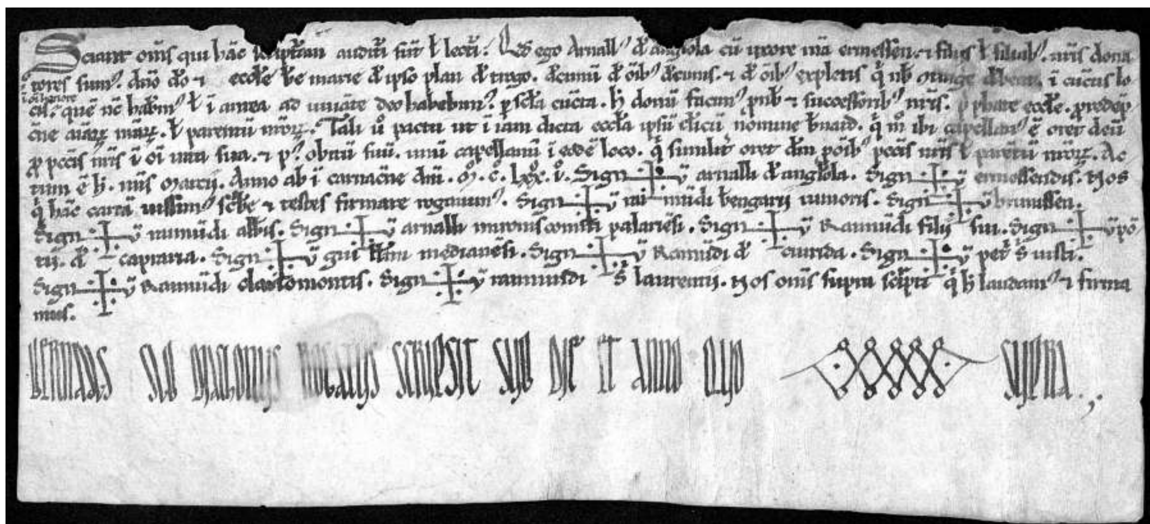

Figura 9: Donació a l'església de Santa Maria del Pla per Arnau d'Anglesola i la seva esposa Ermessenda II d'Àger en l'any 1172 (Madrid, Archivo Histórico Nacional: Sec. Clero, pergaminos, carpeta 1014, núm. 22)

Aquest acte té caràcter de solemnitat, ja que rep l'aprovació per diverses personalitats de la comarca: Ramon, abat de Sant Pere d'Àger; Arnau Mir, comte de Pallars (Jussà), junt amb el seu fill Ramon Arnau; i Ponç Guerau III de Cabrera, vescomte d'Àger i de Cabrera. Dit això, aquest últim apareix simplement com a Ponç de Cabrera, sense cap esment dels seus títols vescomtals que ja tenia, a diferència del comte de Pallars, que sí que ostenta el seu títol i precedeix a Ponç de Cabrera. D'altra banda, també és de notar que els signes habituals en forma de creu que acompanyen els noms d'aquests personatges estan mancats del punt superior dret, a diferència dels atorgants i altres testimonis. Això indica que segurament no eren presents en l'acte i que la seva participació com a testimonis no es va arribar a complir.

Tal com ja hem vist al capítol precedent, la donadora, Esmessenda II d'Àger, era castlana d'Àger i tenia drets senyorials sobre diversos llocs de la zona. Aquests dominis senyorials incloïen Blancafort, que més endavant apareix en poder del monestir de Vallverd. I també deurien incloure el que de seguida apareix com a] principal domini d'aquest monestir, a saber, Tragó. Aquest castell podia haver pervingut a Ermessenda I d'Àger a la mort de la seva madrastra Maria, a qui Ramon Berenguer II d'Àger havia deixat aquest castell en el seu primer testament, de 1158 [§5].

Quant a Arnau d'Anglesola, ja hem vist que era el marit d'Ermessenda II a la vegada que cosí germà seu, fill de Berenguera d'Àger i d'Arnau Berenguer II d'Anglesola. Notablement, entre els seus parents paterns hi ha dos altres promotors de monestirs, a saber, els germans Guillem I d'Anglesola i Berenguera de Cervera, fills de Berenguer Arnau II d'Anglesola, cap de la casa de Bellpuig i cosí germà del nostre Arnau [*26*]. L'any 1166 Guillem participava en la fundació del monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes [*37*: § 1.10] i a partir del 1176 Berenguera, viuda de Guillem III de Cervera, s'implicava molt activament en l'organització del monestir de Santa Maria de Vallbona [*50*: § 16].

Posteriorment, l'any 1189 o 1190, Ermessenda II d'Àger i Arnau d'Anglesola, acompanyats del seu fill Ramon Berenguer III d'Àger i de l'esposa d'aquest últim, van fer una nova donació a l'església de Santa Maria del Pla [*38*: doc. 10]. En aquest cas donaven una coromina que tenien a Tartareu i una part dels delmes que rebien a la Torre dels Oms. A canvi d'això, demanaven ser enterrats en dita església.

D'altra banda, és especialment interessant el fet que, els mateixos anys 1189–90, Ermessenda II d'Àger i Arnau d'Anglesola figuren al costat del capellà Bernat i de la comunitat de germans i germanes com a compradors de determinats drets a favor de l'incipient monestir [*38*: doc. 8, 11].

Més endavant, del 1196 al 1198, Ermessenda II i Arnau continuen apareixent en els actes d'adquisició a favor del monestir, però hi figuren només com a testimonis [*38*: doc. 13–18, 21]. En aquests documents els acompanya invariablement el seu fill Ramon Berenguer III d'Àger, i la major part de les vegades també hi apareix un altre fill seu, Arnau d'Anglesola junior, així com Eliarda, l'esposa de Ramon Berenguer.

En el mes de setembre de l'any 1200 Ermessenda II d'Àger torna a aparèixer en un lloc destacat en relació amb el monestir. Concretament, apareix al costat de l'abadessa de Vallverd com a destinatàries d'una carta de l'abat d'Àger que vol evitar que el monestir de Vallverd compri el castell de Salaverd [*38*: doc. 23]. Més encara, en aquest document Ermessenda II és presentada com a ***nobili domine atque sanctimoniali***, és a dir, "noble senyora i monja". Segons això, doncs, Ermessenda II hauria esdevingut monja del monestir.

El qualificatiu de ***domina***, és a dir "senyora", és comú amb altres monestirs cistercencs femenins d'aquesta època (Vallbona, les Franqueses, Casbas) i es refereix sempre a una dona més o menys noble que gestionava els afers materials del cenobi valent-se de la seva situació social privilegiada (vegi's [*40*: § 7] i les referències que allà en donem).

El fet que Ermessenda II aparegui el 1200 com a monja suggereix que hauria enviudat. Però no és així. El que havia passat és que el 27 de gener de 1200 Arnau d'Anglesola havia professat com a frare del Temple [52: doc. 746]. De fet, Arnau ja s'havia donat a aquest orde el 1179 [52: doc. 350].

> La professió implicava els vots de pobresa, castedat i obediència, i per tant la renúncia al patrimoni personal, l'absència d'obligacions familiars i l'ingrés en un convent de l'orde. En particular, en un cas com el que ens ocupa calia que els esposos s'alliberessin mútuament de les respectives obligacions familiars (vegi's [34: p. 335], que cita precisament el cas d'Arnau d'Anglesola). En canvi, la donació tenia un caràcter molt més obert: el donat podia mantenir les seves propietats i contraure matrimoni, però donava al Temple el seu cos i ànima, així com una part dels seus béns, i es comprometia a ingressar en aquest orde i no en cap altre si mai decidia entrar en religió; a canvi, l'orde s'obligava a pregar per la seva ànima i a donar sepultura al seu cos en un cementiri del Temple [51: §6.1.2].

Tant la donació d'Arnau d'Anglesola el 1179 com la seva professió el 1200 van comptar amb l'aprovació d'Ermessenda II i del seu fill Ramon Berenguer III d'Àger; en la segona ocasió els acompanyava també Eliarda, l'esposa de Ramon Berenguer III. En particular, el 1200 tots ells aprovaven la donació al Temple de la meitat de les seves rendes en un castell que ben bé podria ser el de Tragó.

> Malauradament, el nom del castell està afectat per una mutilació del pergamí. El poc que resta —*in castr? ?????nis*— és compatible amb Tragó —*in castr[¿o Trogo?]nis*— i també amb Corbins —*in castr[¿o Curbi?]nis*— tot i que en el cas de Corbins seria més normal l'expressió *in castro de Corbins* o *in castro Corbins*.

L'esmentada carta de l'abat d'Àger del setembre de l'any 1200 és també la darrera notícia documental que tenim d'Ermessenda II d'Àger. Posteriorment, en una donació de l'any 1204/05 hi trobem com a testimonis destacats Ramon Berenguer III d'Àger, la seva esposa Eliarda i també el germà d'aquesta, Guillem IV de Cervera [38: doc. 28]. Aquests germans eren fills de Berenguera de Cervera, la promotora del monestir de Vallbona. Com és ben sabut, Guillem IV de Cervera va acabar els seus dies com a monjo de Poblet [15: p. 127–129], i Eliarda d'Àger va esdevenir monja, després abadessa, de Vallbona [46: p. 77–78].

L'ingrés d'Eliarda d'Àger a Vallbona va tenir lloc entre el 1204/05 [38: doc. 28] i el 1213 [49: doc. 26]. Com en la generació anterior, aquí també ens trobem que Eliarda no havia pas enviudat, sinó que Ramon Berenguer III d'Àger havia pres l'hàbit del Temple. En efecte, el 1209 apareix com a frare d'aquest orde (vegi's el paràgraf següent) i durant el perí-

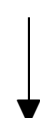
ode 1211–14 consta com a comanador de Gardeny ([9], [34: p. 516, 343, 348] i [33: p. 23–25]).

Ramon Berenguer III d'Àger i Eliarda van ser succeïts pel seu fill Ramon Berenguer IV d'Àger. Aquest va ser també cavaller del Temple. De fet, el primer que sabem d'ell és que el 1209 es va donar a aquest orde; en aquest document apareix com "Ramon d'Àger, fill del frare Ramon Berenguer d'Àger" [40: doc. 13]. També sabem que el 1224 es casava a Osca amb Agnés Pédriç, a la qual feia una donació en esponsalici on posava com a garantia els drets del nuvi a Tragó, a més de Palau d'Anglesola, Sarsènit i Corbins [40: doc. 15]. Tal com diem a [40: § 10], hi ha diversos indicis que porten a creure que aquesta Agnés Pédriç podria ser una filla il·legítima del rei Pere el Catòlic. Sigui com sigui, no consta que Ramon Berenguer IV d'Àger hagués tingut cap descendència. Posteriorment, apareix sovint a l'entorn del rei Jaume I, el qual va acompanyar en les conquestes de Mallorca i de València [40: § 10].

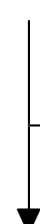
El 1234 el rei va donar a Ramon Berenguer IV d'Àger un feu que consistia en la ciutat de Lleida i el lloc de Castelldans [7: perg. 617]. Aquesta donació es va fer a petició de Guillem IV de Cervera, oncle del donatari i anterior titular d'aquest feu. En el seu testament, fet l'any 1230 quan era novici a Poblet, aquest personatge havia deixat aquest i altres drets al seu fill Folc de Ponteves, el qual havia estat nomenat hereu [45: doc. VII]. Tanmateix, posteriorment el testador va canviar d'opinió en el sentit que l'hereu de tots els seus béns a Catalunya fós el seu nebot Ramon Berenguer IV d'Àger [1: carp. 2362, perg. 14]. Com que el vot de pobresa implicava la renúncia al patrimoni personal, aquest canvi d'opinió no va quedar reflectit en un nou testament, sinó en certes gestions de Guillem IV de Cervera a través del monestir de Poblet i del rei Jaume I, com la que hem esmentat. En qualsevol cas, Ramon Berenguer IV d'Àger va ser a la pràctica l'hereu del seu oncle Guillem IV de Cervera.

Quant a la seva relació amb el monestir de Vallverd, Ramon Berenguer IV d'Àger hi va fer diverses donacions entre l'any 1212 i el 1235 [38: doc. 30, 36, 37]. La donació de 1235 té la particularitat que es refereix a l'església antiga de Santa Maria com un lloc encara operatiu (per fer-hi cremar una làmpada). Això indica que en aquell moment coexistien al monestir dues esglésies i que l'antiga tenia un significat especial per al donador, la qual cosa seria molt natural si hi estiguessin enterrats els seus avantpassats, com aquests havien promès el 1189 (§ 6.1).

1 ISARN de SANT JAUME.
doc 1045.
⟶ Berenguer ↓.
⟶ Miró: *doc* 1055–1067; ⚭ Girberga; → els Miró d'Estopanyà.

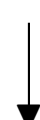

2 BERENGUER ISARN.
doc 1043–1093.
veguer (1061, *vicarius*) o senyor del castell (1093, *senior castri*) d'Àger.
senyor dels castells de Millà, Blancafort i Alaric (<1065).
feudatari del comte de Barcelona pel castell d'Estopanyà (1064).
⚭ BEL·LISENDA, filla de Mir Arnau; *doc* 1054–1101.
⟶ Ramon ↓.
⟶ Bernat ↓.
† 5 mar 1093; ✉ sacramental.
† Bel·lisenda: 1101/1119.

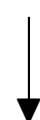

3 RAMON BERENGUER I.
doc 1090–1094.
⟶ Ramon ↓.
† <1101/02.

BERNAT BERENGUER.
doc 1092–1116.
senyor del castell d'Àger 1101/02.
Guerau Ponç II de Cabrera li dona una meitat del castell de Tragó (1098).
⚭ BEATRIU, *doc* 1098 (¿=? ADALEZ, *doc* 1117/19).
† ∼1117/19, mort pels sarraïns; enterrat a Àger.

4 RAMON BERENGUER II d'ÀGER.
doc 1093–1166.
veguer del castell d'Àger (1132).
^{1}⚭ ♀ († <1121).
⟶ Berenguera: *doc* 1137–1166; ⚭ 1137 amb Arnau Berenguer II d'Anglesola, senyor d'Anglesola, fill d'Arnau Berenguer I d'Anglesola.
⟶ Ermessenda ↓.
⟶ Magença: *doc* 1158–1166; 1 set 1166: dona el seu cos i ànima a S. Pere d'Àger.
^{2}⚭ <1141 amb TODA, també anomenada MARIA; *doc* 1141, 1158, 1163; senyora de Castarllenes, viuda de Berenguer Gombau de Lierp, filla d'Ènnec Sanç, *alias Minnaia*, i d'Endregot d'Asieso.
✉ Toda: ∼1165.
† Ramon Berenguer: ∼1166; ✉ 23 jun 1158, 12 gen 1165.

↓

5 ERMESSENDA I d'ÀGER, *doc* ~1151–1160.

⚭ ~1150 amb BERENGUER de TORROJA, fill de Bernat Ecard de Torroja i de Valença; *doc* 1143–1160.

† Berenguer: 31 ago 1160; ✉ 31 mai 1160.

↓?

6 ERMESSENDA II d'ÀGER, *doc* 1165–1200.

⚭ <1165 amb ARNAU d'ANGLESOLA, fill d'Arnau Berenguer II d'Anglesola i de Berenguera d'Àger (vegi's més amunt); *doc* 1159–1201.

⟶ Ramon Berenguer ↓.

–?→ Brunissenda: *doc* 1172.

⟶ Beatriu: *doc* 1181.

⟶ Arnau: *doc* 1194, 1196, 1203, 1209.

1172: Ermessenda i Arnau funden el monestir de Vallverd.

1179: Arnau d'Anglesola (pare) dona el seu cos i ànima a l'orde del Temple.

1200: Arnau d'Anglesola (pare) esdevé frare del Temple.

1200: Ermessenda és monja de Vallverd.

1209: Arnau d'Anglesola (fill) dona el seu cos i ànima a l'orde del Temple.

↓

7 RAMON BERENGUER III d'ÀGER.

doc 1172–1214.

⚭ <1189 amb ELDIARDA de CERVERA, filla de Guillem III de Cervera i Berenguera d'Anglesola; *doc* 1184–1241.

⟶ Ramon Berenguer ↓.

⟶ Berenguera: *doc* 1214.

<1209: Ramon Berenguer III esdevé frare del Temple; posteriorment fou comanador de Gardeny (1211–1214) i preceptor de Montsó (1214).

<1210: Eldiarda esdevé monja del monestir de Vallbona, el qual havia estat protegit especialment per sa mare; posteriorment en va ser abadessa (1230–1241).

† Eldiarda: 1241/45.

↓

8 RAMON BERENGUER IV d'ÀGER.

doc 1209–1260, feudatari d'Àger i Castelló de Farfanya, senyor de Santalinya, participant en les conquestes de Mallorca i de València.

1209: dona el seu cos i ànima a l'orde del Temple.

⚭ Osca, 1224, amb AGNÉS PÉDRIÇ, tal vegada filla il·legítima del rei Pere el Catòlic.

1234: hereu *de facto* del seu oncle Guillem IV de Cervera.

<1253: ven al comte Àlvar d'Urgell el castell i la vila d'Àger, els quals tenia en feu per Bernat d'Àger.

1255–1260: frare del Temple i comanador de Gardeny.

Figura 10: Monestir de Vallverd, arcosoli d'antigues sepultures (novembre 2020)

L'any 1244/45 va fer una altra donació, però aquesta vegada el beneficiari no era el monestir de Vallverd sinó el de Vallbona. Aquest rebria cada any un quintar d'oli a canvi del qual havia de cremar permanentment una llàmpada davant del seu altar de Santa Maria en remissió dels pecats del donador i dels seus pares i altres parents [38: doc. 41]. Aquesta donació hauria estat motivada per la mort més o menys recent de la mare del donador, Eliarda, la qual havia estat abadessa de Vallbona.

Finalment, Ramon Berenguer IV d'Àger va fer com el seu pare i el seu avi i va prendre l'hàbit del Temple, del qual orde apareix com a comanador de Gardeny durant el període 1255–60 ([9], [34: p. 314, 344] i [7: perg. 1562]). En relació amb això, sabem que el 1255 havia renunciat al Palau Cervera de la ciutat de Lleida [35: p. 247].

Tornant a la qüestió que ens plantejàvem en iniciar aquesta secció, està prou clar que els principals promotors del monestir de Vallverd van ser Ermessenda II d'Àger i el seu marit Arnau d'Anglesola. Com hem dit més amunt, Ermessenda II d'Àger va actuar com a "senyora" del monestir, de manera força comparable al cas de Berenguera de Cervera, neboda valenciana d'Arnau, en relació amb el monestir de Vallbona [*50*: p. 66].

D'acord amb la seva petició que ja hem esmentat de l'any 1189 o 1190 [*38*: doc. 10], és probable que Ermessenda II d'Àger, Arnau d'Anglesola i el seu fill Ramon Berenguer III d'Àger haguessin estat enterrats a Vallverd. En el cas d'Eliarda, esposa de Ramon Berenguer III i abadessa de Vallbona, el més plausible és que hagués estat enterrada al monestir de Vallbona.

6.2 La connexió amb el Temple.

Tal com hem vist a la secció precedent, l'any 1200 els fundadors del monestir de Vallverd, Ermessenda II d'Àger i el seu marit Arnau d'Anglesola, van ingressar respectivament en aquest monestir —que llavors ja deuria pertànyer al Cister— i en l'orde del Temple. En la generació següent trobem el mateix patró: Ramon Berenguer III d'Àger esdevé frare del Temple i la seva esposa Eliarda es fa monja del Cister a Vallbona. Finalment, en la tercera generació tenim també Ramon Berenguer IV d'Àger com a frare del Temple. A més d'això, cal afegir que en la mateixa data que aquest últim es donava al Temple —el 9 d'abril de 1209— també feia el mateix un altre Arnau d'Anglesola que nosaltres interpretem com un fill tardà d'Arnau i Ermessenda II [*40*: doc. 13].

D'altra banda, cal tenir en compte que Arnau de Torroja, germà del marit d'Ermessenda I d'Àger, va ser un frare templer de molt de relleu; concretament va ser mestre provincial (1166–81) i després mestre major (1181–84) d'aquest orde [*51*].

Així doncs, la nissaga benefactora del monestir de Vallverd tenia al mateix temps estrets lligams amb l'orde religiós i militar del Temple. Això no és estrany, ja que en l'aspecte religiós el Temple coincidia força amb el Cister en voler recuperar l'esperit monàstic original.

6.3 La comunitat originària.

Pel que fa a la comunitat religiosa de Vallverd, els primers documents només esmenten el capellà Bernat. A partir de l'any 1189 [*38*: doc. 8] s'esmenta també una comunitat de germans i/o germanes (*fratres et so-*

Figura 11: Monestir de Vallverd, detall (abril 2003)

rores, alguna vegada només en masculí). El capellà Bernat apareix per darrera vegada el 1190. Posteriorment, a partir de l'any 1196 [*38*: doc. 13], apareix al front de dita comunitat un tal Pere de Besora, que més endavant és qualificat de procurador [*38*: doc. 22].

L'any 1196 és també la primera vegada que la documentació es refereix a la comunitat que ens ocupa com un 'monestir' (de Santa Maria del Pla de Tragó) [*38*: doc. 13–17]. Els documents en qüestió, i dos més de subseqüents que ometen la qualificació de 'monestir' [*38*: doc. 18, 19], registren la compra de diverses terres properes a l'església. Concretament, durant els anys 1196–97 es van comprar tres peces de terra a la partida del *Pla* "de Santa Maria", tres més situades a la partida de *Badzolà* o *Badsolà*, segurament identificable amb la que actualment en diem el *Solà*, una altra a la partida de *Palous*, i una altra a la partida de la *Pardina* [*38*: doc. 13–19]. Amb aquestes compres, la comunitat obtenia més espai al voltant de l'església originària i unes terres de conreu pròpies.

El fet que no digui *Solà* sinó *Badsolà* o *Badzolà* es pot comparar amb el cas de la partida de *Llumenar* a Os, que en els documents antics apareix com *Valumenà* (1171), *Valluminà* (vers 1173) o *Vellumenà* (1725).

Al document [*38*: doc. 19], de l'any 1197, apareix com a membre de la família venedora una tal *Amica*. En el segle XVI [*13*: Llibre d'Estimes] s'esmenta com a afrontació d'un troç de terra al *Pla* el *barranch que ve de cassa de na Amiga*, que segurament encara fa referència a aquella senyora.

El nom de Vallverd no apareix fins l'any 1198, en un document que també és el primer en referir-se a una abadessa [38: doc. 21]. Aquesta primera abadessa s'anomenava Petronila. A banda del document que acabem de dir, el seu nom apareix només en un altre document. Aquest data de febrer de 1203 (o potser 1204) i és un tant especial, ja que es tracta del testament sacramental de Pere de Besora [38: doc. 26]. Aquest havia mort a mitjan octubre de l'any anterior, però abans hauria expressat de paraula la seva última voluntat a certes persones, una de les quals era l'abadessa esmentada. Les disposicions testamentàries incloïen una deixa de 500 sous al monestir de Vallverd, així com el nomenament d'hereu a favor d'un tercer Pere de Besora, el qual va rebre el castell del Vilosell i la Torre de Segrià.

Comparant-ho amb el cas de Vallbona [50], és bastant plausible que aquesta primera abadessa provingués d'algun monestir del Cister i hagués vingut a petició dels promotors de Vallverd per tal d'organitzar el nou cenobi dins d'aquest orde.

La incorporació a l'orde del Cister hauria estat un moment molt avinent per a que s'hi hagués decidit el caracter femení que va acabar tenint el monestir. Tanmateix, un document de l'any 1248 encara parla dels seus germans i germanes [38: doc. 44].

6.4 El patrimoni.

El monestir de Vallverd de seguida va tenir drets sobre Tragó. Si més no, la donació fundacional de 1172 li conferia una desena part dels delmes i collites que rebien Ermessenda II d'Àger i Arnau d'Anglesola, els quals delmes i collites correspondrien en bona part a Tragó. Aquests drets provenien de Bernat Berenguer, germà de l'avi d'Ermessenda, un dels donataris del castell de Tragó en l'any 1098 [38: doc. 1]. Tanmateix, cal tenir en compte que aquest només havia rebut una meitat del castell. De tota manera, el 1201 i 1204/05 el monestir rebia també sengles donacions de Guerau d'Estopanyà [38: doc. 24] i de Berenguer de Cercet [38: doc. 28], les quals correspondrien a l'altra meitat, rebuda el 1098 per Berenguer Miró d'Estopanyà.

En relació amb això es pot adduir que en la donació que acabem d'esmentar, Berenguer de Cercet demana explícitament que firmin el document els *seniores de Trogó et testes*. Tot seguit després d'aquesta petició hi ha les signatures de Ramon Berenguer III d'Àger, la seva esposa Eliarda, el germà d'aquesta, Guillem IV de Cervera, i Guerau d'Estopanyà. A continuació hi ha altres signatures que correspondrien ja a testimo-

nis ordinaris: Berenguer Mir, Guiem de Corsà, junt amb la seva esposa Saura, i Guerau de Tragó, que deuria ser el castlà del nostre poble.

En qualsevol cas, és prou significatiu que el monestir tingués en la seva possessió la carta de donació del castell en l'any 1098. El més plausible és que aquest pergamí li hagués estat cedit per Ermessenda II d'Àger o els seus successors.

> Berenguer de Cercet apareix no solament en l'esmentat document de l'any 1204/05 relatiu a Tragó [*38*: doc. 28], sinó també en un altre del 1189 relatiu a Canelles [*38*: doc. 9]. El seu cognom fa referència al castell de Cercet, la localització del qual és desconeguda (vegi's [*44*: vol. 16, p. 63]). De tota manera, no deuria estar gaire lluny de Blancafort, Finestres i l'Estall, ja que un document de l'any 1436 es refereix conjuntament a tots aquests llocs, dels quals diu que aquell any se'n va fer empriu [*53*: fol. 093(111) i 129(E)]. D'altra banda, pel testament de Pere de Bolàs, castlà de Tartareu, sabem que l'any 1438 era senyor de *Cer|ce|to* el seu germà i successor en la castlania, Alfons de Bolàs [*12*: carp. 30].

Els anys 1233, 1235 i 1244/45 Ramon Berenguer IV d'Àger encara feia noves donacions de drets a Tragó, concretament, un capmàs que tenia Bernat Burguès [*38*: doc. 34], el delme de les olives [*38*: doc. 37] i un quintar anual d'oli [*38*: doc. 41]. Les donacions de 1235 i de 1244/45 són les que ja hem comentat a les p. 23 i 26.

> El capmàs que del 1233 correspondria al que en el segle XVI era propietat de Casa Quelo de Tragó i darrerament pertanyia a Casa Tandonés.

A tot això s'hi va afegir el 1248 una donació feta per Sança Pèriz, viuda de Bertran de Tragó, que deuria haver estat castlà del nostre poble. Aquesta donació comprenia la tercera part dels seus béns així com els delmes dels molins del monestir [*38*: doc. 44].

Del domini de Vallverd sobre Blancafort no en tenim cap notícia fins ben entrat el segle XIV. Tanmateix, sembla bastant plausible que el monestir hi havia accedit des del principi, ja que segurament aquest castell pertanyia íntegrament a Ermessenda II d'Àger (vegi's el capítol 5). Si més no, seria una de les fonts dels delmes i collites dels quals el 1172 se'n donava una desena part al futur monestir.

Tenint els castells de Tragó i Blancafort, és natural que el monestir volgués incorporar també el de Canelles, situat entre aquells dos. Pel que sembla, el 1176 ja hi tenia alguns drets [*38*: doc. 5]. Tanmateix, hi havia diversos altres senyors, els quals van atorgar respectives cartes de venda o donació entre 1189 i 1220: G[uillem] d'Alòs i altres (1189), Berenguer de Cercet (1189), Guillem de Finestres i la seva germana Estefania

Figura 12: Les restes l'antiga vila i castell de Blancafort a la quadra de Vilavella (agost 2006). Normalment les cobreix l'embassament. Les fortificacions del castell s'enfilaven cingle amunt i deurien caure sobre la vila en el terratrèmol de 1373.

(1190), Arsenda i el seu fill Guillem de Montfalcó (1192) i Berenguer de Finestres (1220, venda confirmada el 1352 pel seu descendent Arnau de Finestres) [*38*: doc. 8, 9, 11, 12, 31, 199]. A més de Canelles, aquests documents també esmenten explícitament el lloc del *Campell*, el qual formava part del terme de Canelles [*38*: doc. 9, 199].

D'altra banda, Vallverd també va estendre els seus dominis pel costat meridional, on vers l'any 1200 va adquirir el petit castell de Salaverd, abans anomenat l'almúnia de Jaz, el qual era contigu a Tragó. Aquesta adquisició es va fer malgrat que l'abat de Sant Pere d'Àger va escriure a l'abadessa i a Ermessenda II d'Àger per demanar-los que no compressin aquest castell, ja que havia estat usurpat a l'abadia d'Àger [*38*: doc. 23]. Més concretament, el castell havia pertangut a Pere de Claramunt, el qual s'havia donat a l'abadia d'Àger i hi havia deixat dit castell; tanmateix, el seu nebot Ramon de Claramunt se n'havia apropiat per la força [*20*: doc. 582, 583]. Pel que sembla, aquesta petició arribava mesos després que el monestir de Vallverd hagués rebut aquest castell per donació de Berenguer i Guillem de Claramunt [*38*: doc. 21]. De tota manera, posteriorment hi ha notícia que els feudataris de Salaverd pagaven una meitat del delme a Vallverd i l'altra meitat a Àger (llevat d'una desena part que percebia el castlà de Tragó) [*38*: doc. 165].

És de notar que tots aquests drets senyorials, sobre Tragó, Blancafort, Canelles i Salaverd, semblen tenir caràcter alodial, és a dir, sense obligacions envers un superior.

En el cas de Blancafort, el caràcter alodial ja sembla haver estat present des del principi [*37*: § 1.6].

En el cas de Tragó no és així, ja que en la carta de donació de l'any 1098, atorgada pel vescomte Guerau Ponç II de Cabrera i la seva esposa Elvira, hi consta clarament que aquests i els seus successors restaven per sobre dels donataris, alhora que es reservaven la meitat del delme [*38*: doc. 1]. D'altra banda, cal recordar (§ 3) que els castells de Tragó i Canelles —del segon almenys dues terceres parts— pertanyien en principi al comtat de Barcelona. De tota manera, sembla que en l'època que estem parlant aquesta dependència ja no era efectiva.

En qualsevol cas, l'any 1264 el castlà de Tragó, Ferrer de Llorenç, havia de prestar homenatge a l'abadessa de Vallverd [*38*: doc. 54]. I el 1285, en què el castell de Tragó havia passat temporalment a altres mans —Jaume Navarre i el seu fill Pere l'havien comprat sota la condició que a la seva mort el castell havia de tornar al monestir— hi ha constància que aquest castell es tenia en franc alou, lliure i immune, amb el vassallatge dels seus habitants [*38*: doc. 69].

Més endavant, l'any 1311, la jurisdicció de Tragó va ser objecte d'un arbitratge entre el monestir de Vallverd i el comte Ermengol X d'Urgell [*38*: doc. 91, 92]. A més del mer imperi, és a dir, la jurisdicció criminal, el comte reclamava també la meitat del delme així com el dret d'entrar i sortir, fer-hi la guerra i disposar de llenya i caça. En la donació de 1098 [*38*: doc. 1] aquests drets consten a favor de Guerau Ponç II de Cabrera, antecessor del comte Ermengol X en el vescomtat d'Àger. Tot i això, els àrbitres només van reconèixer al comte el mer imperi [*38*: doc. 92].

Més lluny de la seva seu, el monestir de Vallverd va adquirir drets, molts d'ells de caràcter senyorial, en diversos altres llocs. Entre ells, destaca el lloc de Cérvoles, que va ser comprat l'any 1198 [*38*: doc. 21] i que la sentència arbitral suara esmentada de 1311 reconeix com a "alou franc i lliure" del monestir [*38*: doc. 92]; a més del mer imperi, en aquest cas també se li reconeix al vescomte d'Àger el dret a rebre homenatge de qui tingui el lloc en el cas que decidís fer més alta la fortificació (de la qual encara avui en resta la base d'una torre). A Tartareu, el monestir disposava d'una coromina i d'una jova dels veïns d'aquest poble, els quals drets van ser cedits a Vallverd pels seus promotors [*38*: doc. 10, 30]. A la Torre dels

Oms (actualment dins del terme de Castelló de Farfanya) els mateixos promotors havien donat també una certa fracció dels delmes [38: doc. 10]. Més lluny encara, l'any 1204/05 Guerau d'Estopanyà havia donat al monestir la torre de Vilaverd, situada en el terme de Tamarit de Llitera, dins Torregrossa (actualment terme d'Esplús) [38: doc. 29]. Finalment, el monestir de Vallverd tenia també la torre de Salze en el terme d'Estopanyà, i alguns vassalls a Andaní; aquestes últimes possessions estàn documentades per primera vegada en l'any 1271 [38: doc. 61].

7. El monestir de Vallverd en decadència

7.1 El monestir de Vallverd es queda sense padrins

Amb la mort de Ramon Berenguer IV d'Àger, el monestir de Vallverd es quedava orfe de la nissaga que l'havia fundat i protegit. De fet, la documentació que coneixem no especifica mai cap descendència d'aquest personatge. Alguna vegada apareix algú del mateix cognom que tal vegada podria ser parent seu. Però no està clar que es tracti de successors directes, i en tot cas, el seu paper en relació amb el monestir no és pas el mateix (vegi's [40]).

En particular, el 1277 feia testament una Berenguera, filla de Ramon d'Àger i Brunissenda, que encara vivien. La testadora feia una deixa un tant curiosa al monestir de Vallverd: hi deixava 10 sous en concepte de *uno tumulo*, que traduïríem per 'una tomba', si no fos perquè també deixava 20 sous per al seu enterrament al cementiri de Sant Pere d'Àger [38: doc. 64]. Possiblement es tractés d'alguna mena de monument funerari. Pel que sembla, hi havia alguna cosa especial que la unia a Vallverd.

En certa mesura, les donacions de la nissaga fundadora van ser substituïdes per les deixes testamentàries d'alguns nobles. Així, el 1220 Elvira Núñez de Lara, comtessa d'Urgell i esposa en segones noces de Guillem IV de Cervera, havia deixat al monestir de Vallverd 20 morabatins [38: doc. 32]. Similarment, el 1251 la reina Violant d'Hongria hi deixava 30 morabatins [38: doc. 46], el 1266 Pere de Montcada, senescal de Catalunya, hi deixava 50 masmodines [38: doc. 56 bis], i el 1268 el comte Àlvar d'Urgell hi deixava 100 dobles d'or [38: doc. 58]. Finalment, el 1314 el comte Ermengol X d'Urgell hi deixava 200 morabatins [38: doc. 96].

Dit sigui de pas, aquestes quantitats eren inferiors, o en tot cas iguals, a les que els mateixos testadors deixaven al monestir de les Fran-

queses —respectivament 300 morabatins, 100 morabatins, 50 masmodines, 100 dobles d'or i 1000 morabatins— la qual cosa reflecteix la diferent mida i prestigi d'un i altre monestir.

7.2 La comtessa Maria s'ocupa de Vallverd i disposa ser-hi enterrada

Malgrat aquestes donacions, Vallverd no va trigar en tenir problemes econòmics. L'agost de 1267 la situació va quedar documentada en un memorial de deutes que l'abadessa va presentar a la comtessa Maria, viuda del comte d'Urgell Ponç IV de Cabrera. En nombres rodons, i sense comptar 150 morabatins que havia deixat la mateixa comtessa, els deutes ascendien a uns 1500 sous, uns 50 cafissos de blat i 30 cafissos d'ordi [*38*: doc. 59].

La comtessa ja era difunta el novembre de 1270 [*8*: reg. 14, f. 104r]. Per un document posterior [*38*: doc. 74 bis] sabem que el seu testament especificava diverses donacions al monestir de Vallverd, i que també disposava ser-hi enterrada. Tanmateix, el mateix document ens assabenta que el 1293 encara no s'havien complert aquestes disposicions.

Aquest incompliment no era un cas únic. Tant és així, que el 1281 l'abadessa i monges del monestir, acompanyades pel visitador del Cister, nomenaven un procurador amb l'encàrrec concret de reclamar tals llegats testamentaris incomplerts així com altres obligacions [*38*: doc. 67]. A més del llegat de la comtessa Maria, aquest document revela que encara restaven pendents de ser satisfets el del seu fill el comte Àlvar d'Urgell, el de Pere de Montcada, senescal de Catalunya, i uns quants més, de Bernat Ramon de Ribelles, Jaume de Cervera, Guillem de Puigverd, Berenguer de Tamarit, i en molts casos també els de les respectives esposes, així com certes obligacions de Guerau de Cabrera i Bernat d'Anglesola.

7.3 Continuen els problemes econòmics

A conseqüència d'aquesta situació, en alguna data anterior al 1285 el monestir es va vendre temporalment el castell de Tragó. Concretament, se'l va vendre a Jaume i Pere Navarre, pare i fill, ciutadans de Lleida, mentre visqués algun dels dos. És a dir, que a la seva mort, Tragó i les seves rendes havien de tornar al monestir. En relació amb això, el contracte també estipulava que per a recuperar el castell el monestir havia de pagar les despeses de manteniment que s'hi haguessin fet; mentre no es fes així, el castell romandria en poder dels hereus dels compradors.

Figura 13: El monestir de Vallverd poc després de la recent intervenció de sanejament i restauració, novembre 2020

Aquesta venda la coneixem només per una revenda posterior que els Navarre van fer el 1285 a Ramon de Guàrdia [38: doc. 69]. Aquest contracte deixa clar que el castell de Tragó es venia amb caràcter alodial i incloent el vassallatge dels seus habitants. El preu de la revenda va ser de 2 650 sous jaquesos, als quals el comprador va haver d'afegir 200 sous més en concepte de les despeses de manteniment que havien fet els Navarre. Com és natural, el contracte estipulava la condició que a la mort dels Navarre el castell havia de tornar al monestir de Vallverd, sempre que aquest satisfés les despeses de manteniment que s'hi haguessin fet.

Deu any més tard, el 1295, les monges expliquen que el monestir estava molt endeutat i havia de pagar molts interessos; a més, el castell de Canelles, que era força productiu, estava empenyorat a certs creditors. Davant d'això, les monges van decidir vendre certs drets que tenien a la Vall d'Àger per tal de poder redimir el castell de Canelles i disposar així de més recursos per a fer front als interessos dels altres deutes. Els drets que es van vendre consistien en la desena part del delme que el vescomte Àlvar II de Cabrera percebia als llocs d'Àger, la Règola, Millà, Fontdepou

i la Torre de Maria. El comprador va ser el cavaller Ferrer d'Areny, que és qui en va oferir un preu més alt, a saber 500 sous jaquesos [38: doc. 77].

Tot i això, el deute en qüestió era més alt, de 700 sous, i no va quedar liquidat, ni Canelles desempenyorat, fins trenta anys més tard, el 1326, en què l'abadessa de Vallverd va satisfer als marmessors del creditor els darrers 20 sous del deute [38: doc. 114]. El creditor en qüestió era un prevere de Tragó que se'n deia Tamarit Navarre, tal vegada parent dels Navarre de Lleida esmentats més amunt.

Entre els marmessors de Tamarit Navarre figura el cavaller Bernat de Guàrdia, que anys més tard, el 1335 i 1336, consta com a senyor de Tragó [38: doc. 131, 134, 138]. Aquest títol li hauria pervingut del seu pare Ramon de Guàrdia, el que havia comprat Tragó l'any 1285. Tot i que en principi el castell de Tragó hauria d'haver retornat al monestir a la mort de Jaume i Pere Navarre, ja hem dit que això requeria que el monestir pagués les despeses de manteniment que s'hi haguessin fet, les quals ja ascendien a 200 sous el 1285 i des de llavors podrien haver augmentat considerablement. D'altra banda, també hem vist que el monestir havia trigat trenta anys en reunir una quantitat equivalent per a desempenyorar el castell de Canelles. Per tant, és bastant raonable suposar que les despeses de manteniment restaven sense pagar, la qual cosa hauria fet que el castell de Tragó restés en poder dels Guàrdia.

Ramon de Guàrdia i el seu fill Bernat havien estat homes de confiança del comte Ermengol X. En particular, el primer consta com a testimoni en la promesa que aquest comte va fer inicialment, el 1282, de ser enterrat a Poblet, així com en el codicil testamentari fet per aquest mateix comte el 1298 [39]; similarment, en l'últim testament de dit comte, del 1314, on demana ser enterrat a Bellpuig de les Avellanes, hi consta entre els marmessors en Bernat de Guàrdia [39]. Aquest últim havia estat després veguer i cort de Lleida i del Pallars pel rei Jaume el Just [38: doc. 116, 117]. Tenia el seu domicili a la Torre dels Oms (actualment terme de Castelló de Farfanya) on està datat el seu testament [38: doc. 139] i d'on els Guàrdia encara eren senyors a finals del segle XIV [1: carp. 2599, perg. 16].

A més de senyor de Tragó, Bernat de Guàrdia consta també com a perceptor d'un violari —és a dir, una pensió vitalícia— que li pagava el monestir de Vallverd. Això ho sabem per un procés un tant curiós que va ser iniciat el 1338 per Ramon de Montllor, un dels marmessors testamentaris de Bernat de Guàrdia, que havia mort feia poc [38: doc. 141]. Segons aquest document, el violari en qüestió s'havia pagat anteriorment a Pere Navarre, el més jove dels dos venedors de 1285, i en cert moment

el monestir havia accedit a transferir-lo a Bernat de Guàrdia, que el percebria mentre visqués. No sabem l'import de la pensió, però sí que la transferència s'havia fet a canvi de 600 sous agramuntesos. El procés responia al fet que Ramon de Montllor i els altres marmessors no havien pogut trobar l'escriptura de transferència del violari, la qual van donar per perduda. Davant d'això, demanaven a les autoritats eclesiàstiques d'Àger que aquesta escriptura es tornés a fer a partir de les notes que es trobessin al respecte a la notaria de Tragó. Però el procurador de l'abadessa es va oposar a aquesta operació. Tot i que les actes del procés no contenen la sentència final, sembla que el monestir es va sortir amb la seva, de manera que hauria evitat de pagar les quantitats que poguessin restar pendents del violari.

7.4 Conflictes jurisdiccionals

Tot i que originàriament el castell de Tragó era un enclavament pertanyent al comtat de Barcelona [§ 3], a principis del segle XIV se'l considerava part del vescomtat d'Àger. A més del caràcter d'enclavament, a aquesta pèrdua de la consciència barcelonina hi hauria contribuït també el fet que eclesiàsticament Tragó sí que pertanyia a l'abadia d'Àger.

Sigui com sigui, a principis del segle XIV es va plantejar una contesa jurídica entre el monestir i el comte Ermengol X, com a vescomte d'Àger, pel que feia als seus respectius drets jurisdiccionals sobre Tragó i Cérvoles. Aquesta qüestió va ser arbitrada per Bernat de Guàrdia, el ja esmentat, que ja hem dit que era un home de confiança del comte, i per Bernat d'Ortoneda, oficial eclesiàstic de Lleida [38: doc. 91, 92]. La seva sentència, donada el 1311, concedia el mixt imperi —o jurisdicció civil— de Tragó al monestir de Vallverd, i el mer imperi —o jurisdicció criminal— al comte. Pel que fa a Cérvoles, el monestir en tindria tota la jurisdicció, llevat que s'hi aixequés una fortificació, en el qual cas el comte hi tindria també el mer imperi.

Arran d'aquesta sentència, el comte va concedir al monestir un privilegi d'enfranquiment dels impostos de bovatge i monedatge [38: doc. 93] així com una carta de salvaguarda [38: doc. 94]. A diferència de la sentència sobre la jurisdicció, aquestes concessions no s'aplicaven solament a Tragó i a Cérvoles, sinó també a tots els dominis del monestir.

D'altra banda, el monestir tenia la jurisdicció civil no solament de Tragó, sinó també de Blancafort, Canelles i Salaverd [38: doc. 120, 121].

Figura 14: El pont de Blancafort, any 1941. Actualment resta sota les aigües de l'embassament de Canelles. En el segle XIV s'hi pagava pontatge, la qual cosa va causar un conflicte entre el monestir de Vallverd i el procurador de la Vall d'Àger. (Foto d'Antonio Gallardo, Arxiu Nacional de Catalunya: fons FECSA, ANC1-211-N-36323)

Aquestes qüestions van ser causa de múltiples conflictes amb els oficials vescomtals, especialment amb Ramon Cortit, que ostentava el càrrec de procurador de la Vall d'Àger (amb seu a Castelló de Farfanya).

El primer conflicte que coneixem data de 1324, en què aquest senyor va fer detenir el batlle de l'abadessa a Blancafort. El motiu era que el batlle havia fet pagar el dret de pontatge —per passar pel pont d'aquest lloc— a certs agents del comtat que, segons sembla, perseguien uns fugitius. El batlle en qüestió va ser alliberat per ordre del comte d'Urgell i vescomte d'Àger, a saber, l'infant Alfons el Benigne, al qual s'havia adreçat l'abadessa després d'haver fet retornar l'import del pontatge [*38*: doc. 107].

També a petició de l'abadessa, els anys 1325 i 1327 el comte va haver d'ordenar dues vegades a Ramon Cortit que respectés el privilegi d'exempció de bovatge i monedatge a favor del monestir i els seus vassalls [*38*: doc. 113, 115, 118]. Similarment es va fer també el 1343 [*38*: doc. 175].

En una altra ocasió, el 1328, l'abadessa de Vallverd va denunciar que Vidal d'Almenar, jutge d'Àger, i Bartomeu de Sanahuja, procurador de Ramon Cortit, havien citat a Montessor uns homes de Salaverd per imposar-los una multa o endur-se'ls presos a Àger. Segons l'abadessa això competia a la jurisdicció civil, la qual pertanyia al monestir. Segons els denunciats, els homes en qüestió havien ferit i robat a uns altres [*38*: doc. 120, 121].

Els abusos del procurador de la Vall d'Àger van arribar a un punt àlgid el 1330, en què, segons l'abadessa, els pobles de Blancafort i Salaverd havien quedat "quasi destruïts o devastats" per la violència del procurador i els seus homes. Això va motivar novament la intervenció d'Alfons el Benigne, llavors ja rei d'Aragó, el qual va concedir al monestir una nova carta de salvaguarda i va ordenar al procurador que deixés d'oprimir els dominis del monestir [*38*: doc. 123–125].

Per cert, el document [*38*: doc. 125], del 21 de desembre de 1330, fa referència a l'església "nova" de Santa Maria de Tragó. Segons això, doncs, l'església parroquial que coneixem (fig. 16 i 17) dataria de poc abans de l'any 1330. Anteriorment, la seu de la parròquia hauria estat l'església del castell, que també era dedicada a Santa Maria (fig. 15).

> Aprofitem l'avinentesa per deixar constància que el 5 de febrer de 1656 es feia un enterrament a l'església del castell. Es tractava de Joana Guitart, de Ca l'Aiguader, viuda de Miquel Camarasa, la qual *fou sepultada a Santa Maria del Castell per que lo fosar de la parroquial estave entredit y no tenie bulla* [*13*].

Figura 15: L'església de Santa Maria del castell (juny 2017)

Figura 16: L'església parroquial de Santa Maria (abril 2001)

Figura 17: L'església parroquial de Santa Maria, volta de l'absis (abril 2000)

El 1334 hi va haver encara un altre conflicte: uns veïns de Canelles, Ferrer de Burc i el seu fill, havien mort sense deixar hereus, de manera que els seus béns, en particular una mula i una egua, havien quedat sense propietari. Això va donar lloc a una disputa per aquests béns entre l'abadessa de Vallverd i Joan Ferran, lloctinent de procurador de la Vall d'Àger, el qual s'havia presentat a Canelles armat amb una llança i havia confiscat els animals [*38*: doc. 129].

Malgrat que el monestir no podia aplicar la pena de mort, el 1343 consta que el batlle de Tragó per l'abadessa va deixar un captiu a una altra persona que es va comprometre a tornar-lo viu o mort en l'espai de cinc dies [*38*: doc. 176].

7.5 Un moment de bonança

Entre els dominis de Vallverd hi havia també el poble d'Andaní. La seva jurisdicció tambe era conflictiva, ja que era compartida amb el monestir de Sant Hilari de Lleida. En particular, cada monestir hi tenia el seu batlle [*38*: doc. 84, 97].

Cap al 1319, l'abadessa de Vallverd havia fet tractes amb el noble Bernat Ramon de Ribelles per tal de bescanviar el castell i lloc d'Andaní

per un censal que els Ribelles rebien de la ciutat de Balaguer. Tanmateix, havien sorgit certes diferències que havien motivat que l'abadessa posés una demanda davant el veguer de Lleida. En particular, Bernat Ramon de Ribelles devia a l'abadessa la quantitat de 3 000 sous agramuntesos o jaquesos. En equivalència d'aquesta quantitat, va posar 3 600 sous barcelonesos en poder d'un intermediari, la qual quantitat seria pagada a l'abadessa a condició que aquesta fermés el tracte de bescanvi. Tanmateix, l'abadessa va rebutjar la proposta [*38*: doc. 98]. El 1323 la seva demanda davant el veguer va obtenir una sentència favorable a Vallverd; tanmateix, la seva execució va trigar almenys quatre anys [*38*: doc. 105, 106, 116, 117].

Finalment, el monestir de Vallverd es va vendre Andaní a Guillem Servent, doctor en lleis. El preu era prou substanciós: 11 000 sous jaquesos. El juny de 1340 s'acordava com s'acabaria de pagar el que restava, 3 515 sous i 10 diners, després de tenir en compte certes despeses que havia ocasionat la venda i altres que calia fer a càrrec del monestir, com ara una certa reparació de la cèquia del Segrià. En consonància amb la seva importància, aquesta venda va ser sotmesa a l'aprovació de l'abat del Cister, que la va concedir mitjançant una carta que va ser lliurada al comprador [*38*: doc. 151, 152, 164].

Els diners obtinguts amb la venda d'Andaní no podien sinó ajudar a sanejar l'economia del monestir.

D'entrada, segurament van servir per a recuperar el castell de Tragó dels successors de Bernat de Guàrdia, la qual cosa requeria, com hem vist [§ 7.4], el pagament de les despeses de manteniment que s'hi havien fet. Sigui com sigui, el fet és que el gener de 1341 l'abadessa de Vallverd torna a actuar com a senyora de Tragó [*38*: doc. 155].

En aquesta època es van saldar també diversos altres deutes, alguns dels quals tenien com a creditors uns jueus de Castelló de Farfanya i de Balaguer [*38*: doc. 153, 163, 169–171].

L'abril de 1341 fins i tot es va aixecar acta de l'aprovació dels comptes que havia presentat en Bernat de la Règola, un home de Tragó que administrava els béns del monestir; a més de l'abadessa, Brunissenda de Conques, i de les altres monges del monestir, aquest acte va comptar també amb la presència de l'abat de Lavaix, com a visitador de l'orde del Cister, i dels batlles i altres representants de Tragó, Canelles i Blancafort [*38*: doc. 166]. Però la veritat és que s'estava forjant una nova tempesta...

7.6 Un truc que no va funcionar

De fet, encara no feia tres mesos que els veïns d'aquests tres pobles —Tragó, Canelles i Blancafort— representats per l'esmentat Bernat de la Règola i pel batlle de Tragó, Pere de la Torre, del barri de Vilanova, havien contractat un censal bastant quantiós. El censaler era Ramon Riambau, ciutadà de Lleida, el capital que aquest els havia pagat era de 6 300 sous jaquesos, i la pensió que s'havia de pagar en sentit contrari era de 600 sous, els quals vencien cada any el 5 de febrer, dia de Santa Àgata [38: doc. 157–162]. L'acta de creació d'aquest censal especifica que es feia amb la finalitat de poder eixugar diversos deutes; o sigui, que s'estava vestint un sant a costa de desvestir-ne un altre.

L'any 1346, el mateix dia de Santa Àgata, les condicions d'aquest censal es van modificar per tal d'homologar-lo al tracte que el mateix Riambau havia acordat després en altres pobles, on s'havia aplicat una taxa d'interès de 1:12 = 8,3% en lloc del valor superior de 2:21 = 9,5% que correspon a les quantitats precedents; concretament, Ramon Riambau va augmentar el capital en 900 sous, sense que això impliqués cap variació en la pensió anual que havien de satisfer en conjunt els tres pobles [38: doc. 179].

D'altra banda, el mateix any 1346 es va crear un nou censal entre el mateix censaler i els mateixos pobles, llevat que ara s'hi afegien també els veïns de Salaverd. Aquesta vegada el capital era de 9 000 sous barcelonesos, la pensió de 750 sous (també en la proporció de 1:12) i la data de venciment era el 29 de setembre de cada any, dia de Sant Miquel [38: doc. 181–183]. Novament, l'acta de creació especifica que el censal tenia la finalitat de poder eixugar diversos altres deutes.

En els dos casos, la creació del censal va anar acompanyada per diverses sentències, tant de les autoritats civils [38: doc. 160, 162, 182] com de les eclesiàstiques [38: doc. 161, 183], les quals insistien en l'obligació d'aquests pobles de pagar les pensions establertes. En particular, l'oficial episcopal de Lleida amenaçava amb la pena d'excomunió.

D'altra banda, també es va acordar que els dos censals serien redimibles durant un període de 40 anys, és a dir, que l'obligació de pagar la pensió desapareixeria si els censataris tornaven el capital dins d'aquest període [38: doc. 159, 186, 187]. Però estem parlant de quantitats molt elevades, de manera que les perspectives de tornar el capital eren pràcticament nul·les.

Els documents [38: doc. 157, 158, 179, 181, 183] tenen la particularitat que donen la llarga llista de caps de casa dels pobles afectats, de vegades

incloent les seves cònjuges. Segons els dos últims documents, que semblen més complets, el 1346 Tragó tenia 89–92 cases, Blancafort 37–40, Canelles 8 i Salaverd 3.

Des del punt de vista del monestir de Vallverd, en principi la situació era molt diferent a la que s'havia viscut anteriorment [§ 7.4]. Perquè, legalment parlant, ara qui estava obligat a pagar no era el monestir, sinó els seus vassalls. Però en realitat el capital del Riambau no havia arribat a mans d'aquests vassalls, sinó que s'havia quedat al monestir. Així ho van reconèixer les monges el juliol de 1347, en què van acceptar que l'obligació envers els censals del Riambau també era seva [*38*: doc. 185]. O sigui, que el truc els havia sortit malament, i ara tornaven a estar ben arruïnades.

Per acabar-ho d'adobar, al cap d'un any va arribar a aquestes contrades la Pesta Negra, que com és ben sabut, va delmar fortament la població i va danyar greument l'economia. Tragó no va ser cap excepció: tal com diu un dels documents de Vallverd, "els béns del monestir i dels seus vassalls havien disminuït molt en quantitat i qualitat a causa de la mortaldat general que es va desenvolupar per tot el món sense excepció" [*38*: doc. 195].

Figura 18: Enterrament de les víctimes de la Pesta Negra a Tournai (Bèlgica) segons una miniatura de l'època (Biblioteca Reial de Bèlgica, Ms 13076-77, f. 24v)

En aquest context, el 1350 el monestir de Vallverd hauria rebut 2 000 sous procedents del llegat testamentari el comte Ermengol X. Si més no, així ho decidia el bisbe d'Urgell —junt amb assignacions similars a altres obres— en resposta a una petició de la comtessa Cecília, viuda del comte Jaume I, que demanava que no es retardés més l'execució del testament del comte Ermengol X [38: doc. 192]. En relació amb això, el bisbe reconeixia que "els seus rèdits [d'aquest capital] són molt minsos i clarament insuficients per acabar l'obra" [38: doc. 192]. Sembla que el terme "obra" s'ha d'entendre aquí en el sentit de l'obra arquitectònica, ja que en altres punts del mateix document —com ara les disposicions relatives als monestirs de les Franqueses i de Bellpuig de les Avellanes, que són immediatament anteriors a la de Vallverd— el mateix terme es relaciona amb l'estat d'"enrunament" (*dirutio*).

7.7 El monestir es torna a vendre Tragó

L'any següent, o potser l'altre —no sabem segur si va ser el 1351 o el 1352— les monges, encapçalades per l'abadessa Elisenda ces Avellanes, es van rendir a l'evidència que la situació era insostenible. I el 6 de febrer, un dia després de la data de venciment d'un dels censals, l'abadessa va comparèixer davant la comtessa Cecília, a Castelló de Farfanya, i li va cedir els béns del monestir per a que prengués les decisions que considerés oportunes [38: doc. 195].

A requeriment de la comtessa, l'abadessa va fer una relació dels béns amb què comptava el monestir i dels deutes a què estava obligat. Fet això, la comtessa va nomenar com a administrador del monestir un cert Ramon d'Àger que havia estat proposat per la mateixa abadessa (tal vegada descendent de la nissaga fundadora del monestir?). D'altra banda, la comtessa va confiar el cas a Berenguer d'Oliola, procurador de la Vall d'Àger. Aquest va fer pregonar en diverses ciutats —Àger, Castelló de Farfanya, Balaguer i Lleida— que els creditors aportessin proves abans d'un determinat termini. En resposta a aquesta crida, Ramon Riambau va defensar els seus drets i va estimar la quantitat que se li devia en 15 310 sous jaquesos. Fet això, el 27 de juny el procurador de la Vall d'Àger va dictar sentència en la qual reconeixia els drets de Ramon Riambau. La magnitud del deute va determinar que es vengués el lloc de Tragó, el qual va ser valorat en 27 000 sous jaquesos [38: doc. 195, 196].

Figura 19: Segell de cera de Cecília de Comenge, comtessa d'Urgell [48: núm. 289]

En aquesta situació, de béns cedits a la comtessa Cecília i gestionats pel procurador Berenguer d'Oliola, un dia l'abadessa es va trobar que els agents del procurador Berenguer d'Oliola no la van deixar accedir a la casa que el monestir tenia a Salaverd [38: doc. 193].

No havent trobat ningú que en donés més, el comprador de Tragó va ser el mateix Ramon Riambau, el qual es convertia així en el nou senyor de Tragó. Dels 27 000 sous jaquesos que constituïen el preu de la venda, el comprador se'n retindria 16 000, en concepte del que se li devia, i la resta ho pagaria mitjançant un censal que rebia dels llocs de Preixens i Mijanell, el qual es va valorar en 12 000 sous (tot i que el seu preu original havia estat de de 9 600 sous). Les condicions de la venda van ser concretades en un acord que detalla els drets i rendes que passaven del monestir a Ramon Riambau. En particular, s'especifica que Tragó tenia llavors 33 cases —moltes menys que les 89–92 que tenia el 1346 [38: doc. 181, 183] i essencialment les mateixes que tenia el 1437 [38: doc. 254]— 4 molins de farina, 2 d'oli i un molí draper. L'acord també inclou diverses clàusules sobre les futures relacions entre el monestir i el poble, com ara l'accés a aigua per a regar o l'atenció dels guardes del terme [38: doc. 196–198].

Els comptes es van saldar el 1353 un cop transferit el censal de Preixens i Mijanell [38: doc. 200, 201]. Els anys subseqüents Ramon Riambau actua efectivament com a senyor de Tragó [38: doc. 203–4, 207–8, 211, 214–5, 218]. En particular, el 1364 es queixava perquè el procurador de la Vall d'Àger havia tornat a usurpar la jurisdicció civil de Tragó [38: doc. 218].

Una vegada més, els diners obtinguts amb la venda de Tragó haurien servit per sanejar una mica l'economia del monestir. Així, el 1354 Balaguer Astruch, d'Àger, reconeixia que l'abadessa Elisenda ces Avellanes li havia pagat 600 sous agramuntesos per a redimir un censal a què estava obligat el monestir i els seus vassalls de Blancafort [*38*: doc. 202].

Tanmateix, al cap de dos anys el monestir i els caps de casa de Blancafort i de Canelles s'obligaven a un nou censal, de 50 sous agramuntesos de pensió, que havien de pagar a Arnau de Canelles, veí d'Àlbesa. Nou anys més tard, el 1365, els hereus d'aquest últim van revendre aquest censal a Berenguer ça Corbella, batxiller en drets i castlà de Blancafort, el qual el va comprar per 325 sous de la mateixa moneda [*38*: doc. 219].

7.8 Recuperació de Tragó a costa de Blancafort i Cérvoles

A tot això, resulta que Ramon Riambau havia mort, i el seu germà i hereu, Nicolau Riambau, s'havia avingut a revendre el castell de Tragó al monestir de Vallverd.

Com es pot suposar pel que hem anat veient, el monestir no disposava pas del preu que se li demanava, que era de 30 000 sous jaquesos (o equivalentment, 45 000 sous barcelonesos). Davant d'això, es va optar per vendre abans altres possessions. Concretament, el monestir es va vendre el castell de Blancafort i la torre de Cérvoles. El castell de Blancafort va ser comprat per Jofre de la Brecerola, que era batxiller en decrets i en va pagar 14 700 sous jaquesos (referència a [*38*: doc. 222]). La torre de Cérvoles va ser comprada el 17 d'agost de 1372 per Pere de Puigverd, anys més tard procurador de la vall d'Àger (referència a [*38*: doc. 237]). En el segon cas —potser també en el primer, però no ho sabem— es va acordar que el monestir podia recuperar la propietat venuda si en retornava el preu dins d'un cert termini (com ja veurem que va ocórrer el 1386, pel preu de 2 800 sous agramuntesos) [*38*: doc. 237].

Fetes aquestes operacions, el 9 de setembre de 1372 l'abadessa Berenguera d'Alsamora recomprava el castell de Tragó a Nicolau Riambau per l'esmentat preu de 30 000 sous jaquesos. La compra incloïa la castlania que havia tingut Berenguer III de Llorenç, però no la de Berenguer de Casserres, la qual restava en poder de Nicolau de Riambau [*38*: doc. 222].

> La venda de Blancafort es va fer, doncs, abans de l'important terratrèmol del 3 de març de 1373, que segurament va motivar el trasllat del poble des del cingle de *Vilavella* (fig. 12) al lloc actual [*43*, *47*].

El batxiller Jofre de la Brecerola encara apareix com a senyor de Blancafort en el fogatjament de 1378, on és qualificat de *savi* [*38*: doc. 228] i en uns documents de 1381 [*10*] i 1382 [*5*]. Posteriorment, el 1414, un personatge homònim, segurament descendent seu, era secretari de la reina i el rei Ferran d'Antequera li concedia els feus de Camarasa, Cubells, Montgai i la Torre de Fluvià, que havien estat confiscats a Ramon Berenguer de Fluvià per la seva important participació en la rebel·lió del comte Jaume II d'Urgell [*37*: § 6.5].

De Nicolau Riambau en sabem que l'any 1347 havia participat en el segrest d'una sarraïna de Lleida anomenada Mariem, filla d'Abdelà de Navitor; aquesta va ser portada a algun lloc de la Ribagorça, on va ser rescatada pel procurador de l'infant Pere, comte de Ribagorça [*42*: doc. 129].

A més del preu de la compra de Tragó, que va ser satisfet de seguida, el monestir també va haver de pagar uns diners al mateix Berenguer de Casserres, el qual havia actuat com a procurador de l'abadessa en aquest afer i reclamava 1500 sous agramuntesos en concepte de les despeses que això li havia ocasionat. En relació amb això, el monestir va fer un primer pagament de 200 sous [*38*: doc. 223], però després es va resistir a completar la quantitat reclamada. El 1392 les dues parts se sotmetien a un arbitratge sobre aquesta qüestió; com a penyora del seu compromís, el donzell Berenguer de Casserres i l'abadessa Agnés Llena posaven respectivament la seva espasa i un anell d'or amb una pedra roja [*38*: doc. 243].

Arran de tornar a ser senyores de Tragó, l'abadessa i monges de Vallverd van demanar al comte Pere II d'Urgell que confirmés el privilegi d'enfranquiment de bovatge i monedatge del comte Ermengol X, la qual confirmació va ser concedida sense problemes [*38*: doc. 224].

D'altra banda, el 1383–84, el monestir va haver de fer valer la sentència de 1311 sobre els seus drets jurisdiccionals a Tragó, ja que Pere de Puigverd, procurador de la Vall d'Àger —aquí també en diu veguer d'Àger— havia interferit en la potestat de l'abadessa de detenir vassalls seus d'aquell poble. Arran d'això, la qüestió va ser objecte d'una nova sentència que no feia sinó confirmar la de 1311 [*38*: doc. 232]. En particular, s'especificava que l'abadessa podia castigar els malfactors amb l'assot o el costell, però no amb la mort ni la mutilació. Tot i la claredat del cas, la nova sentència va ser apel·lada dues vegades pel fiscal del comtat, però els respectius jutges van seguir donant la raó al monestir [*38*: doc. 233, 234].

Durant la revolta del comte Jaume II d'Urgell, el rei Ferran d'Antequera va haver d'ordenar als seus oficials, en particular els del comtat de Ribagorça, que restituïssin a l'abadessa de Tragó i els seus vassalls el bestiar i altres béns que els haguessin confiscat [*38*: doc. 248]. Pel que

sembla, aquesta disposició havia estat acompanyada d'una altra que no s'ha conservat referent als dominis de l'abadessa (vegi's l'apartat crític de [*38*: doc. 248]). El rei Ferran hauria respectat, doncs, els drets senyorials del monestir, a diferència del que va ocórrer amb els drets senyorials del comte d'Urgell i dels seus partidaris.

Dit això, el 1434 la reina Maria, consort d'Alfons el Magnànim, va concedir una salvaguarda a Nadal Botella, senyor dels castells de Miravall (a l'actual terme municipal de Juneda) i de Millà, en la qual s'afirma que el monestir de Tragó estava situat al terme de Millà, de manera que estaria sotmès a la jurisdicció civil i criminal de dit Nadal Botella; de fet, el monestir és esmentat específicament com un dels llocs on seria adient exposar-hi els penons reials en senyal de la protecció atorgada a aquest senyor [*38*: doc. 253]. Tot i que l'atribució del monestir al terme de Millà no tenia cap base, el fet és que el 1442–46 el monestir pagava 8 lliures i mitja anuals a Joan Botella, de Lleida, en concepte d'arrendament del seu "feu de Tragó" [*38*: doc. 255–258].

7.9 Els altres dominis

En aquest apartat recollim les notícies que tenim sobre diversos altres dominis de Vallverd, concretament Cérvoles, Salaverd i la Torre de Salze, en els segles XIII–XV.

7.9.1 Sobre Cérvoles, ja hem vist [§ 7.4] que el 1311 s'havia dictat una sentència que, entre altres coses, concedia tota la jurisdicció d'aquest lloc, tant civil com criminal, al monestir de Vallverd, llevat que si s'hi aixequés una fortificació, llavors la jurisdicció criminal, o mer imperi, la tindria el comte.

En aquella època, la granja de Cérvoles era explotada pels descendents de Joan Esteve, a qui l'abadessa Sibil·la de Fluvià havia concedit dita explotació el 1288 [*38*: doc. 71]. El 1334 Antoni Esteve va decidir vendre-s'ho a dos veïns de Castelló de Farfanya anomenats Arnau d'Eva (els dos tenien el mateix nom i cognom); tanmateix, l'abadessa va exercir el dret de tanteig, que era habitual en aquest context, i va substituir els Eva per Bernat de la Torre, veí de la Torre dels Oms [*38*: doc. 130].

Més amunt [§ 7.8] també hem vist que el 1372 el monestir s'havia venut els seus drets sobre Cérvoles a Pere de Puigverd, a fi d'aconseguir diners per recomprar Tragó. El 1379 el nou senyor tornava a confiar l'explotació de la torre de Cérvoles als Esteve, concretament a Arnau Esteve, veí de Salaverd (tot i que encara hi consten certes obligacions

Figura 20: El santuari de Santa Maria de Cérvoles, any 1921. La part de l'esquerra de la foto, que contenia l'església gòtica, va ser derruïda vers 1975. (Barcelona, Institut Amatller d'Art Hispànic, Arxiu Mas).

envers el monestir) [*38*: doc. 229]. Tanmateix, en la venda de Cérvoles a favor de Pere Puigverd s'havia acordat que el monestir podria recuperar aquell lloc si dins d'un cert termini en retornava el preu de la venda. I així es va fer el 1386 pel preu de 2 800 sous agramuntesos, previ un arbitratge al que es van sotmetre les dues parts [*38*: doc. 235–237].

En aquests documents s'especifica que el terme de Cérvoles afrontava amb el terme d'Algerri, la Font Coberta, la serra de la Mata, el coll de la Portella i la Creueta.

No gaires anys més tard, però, Cérvoles havia deixat de pertànyer al monestir de Vallverd. En relació amb això, el 1418 el cavaller Joan Vivot, senyor d'Os, protestava davant el batlle general de Catalunya pel fet que un procurador reial havia venut la quadra de Cérvoles a Nadal Botella, ciutadà de Lleida (que a l'any següent compraria també el castell de Millà). Segons Joan Vivot, això no s'ajustava a dret, ja que dita quadra formava part del terme del castell d'Os, del qual ell en tenia les dues jurisdiccions. En defensa dels seus drets aportava diversos testimonis. En particular, aquests declaraven que el batlle d'Os s'encarregava de mantenir l'ordre en l'aplec que es celebrava cada any per la vigília de Santa Maria. A aquest aplec hi havia acudit algun any l'abadessa de Vallverd acompanyada del batlle de Tragó, però aquest no havia actuat mai com a tal. El record dels testimonis en aquest sentit s'estenia uns vint anys enrera, és a dir, fins els volts de 1400 [*38*: doc. 249].

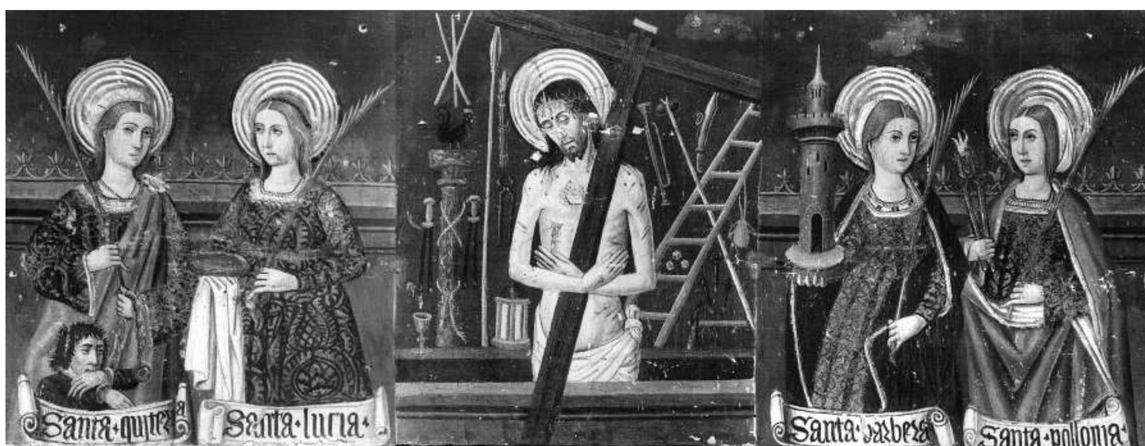

Figura 21: Fragment d'un retaule, avui desaparegut, de l'església de Santa Maria de Cérvoles (Barcelona, Institut Amatller d'Art Hispànic, Arxiu Mas, any 1921)

7.9.2 Sobre Salaverd, més amunt [§ 7.7] ja ens hem referit al fet que l'any 1351 l'abadessa va veure com se li impedia accedir a la casa que el monestir tenia en aquest lloc. En relació amb això, també és interessant el fet que l'any 1266 el monestir donava a l'església de Santa Maria de Salaverd un dels edificis de la granja que el monestir tenia en aquest lloc; l'edifici en qüestió serviria d'habitatge a una dona anomenada Saura sempre que aquesta es mantingués al servei de dita església i vetllés pels seus béns [*38* : doc. 56].

> Aquesta dona és qualificada de 'dominica', un terme que segurament cal relacionar amb 'domenge', el qual surt també en relació amb el monestir i Salaverd. Els domenges del monestir a Salaverd són anomenats així el 1300 i 1324 [*38* : doc. 83, 109]. El 'domenge' eren les terres que el senyor feudal es reservava per a la seva explotació directa, i 'dominica' podria ser una dona dedicada al domenge.

Aquí crida l'atenció el fet que el monestir vetlli pels béns d'una altra església. Ben mirat, però, potser l'església de Santa Maria de Salaverd era en realitat una dependència de Santa Maria de Vallverd. Una raó per creure-ho així és la tradició encara existent entre els descendents de Boix segons la qual a Salaverd hi havia hagut un convent. Un altre argument és el fet que Salaverd era un nucli molt petit en habitants, amb només tres caps de casa el 1346 —abans de la pesta— de manera que difícilment la seva església tindria caràcter parroquial.

Salaverd tenia associada una castlania. El 1281 Berenguer de Barbelles la donava en herència a la seva filla Esclarmonda [*38* : doc. 66], i el 1320–1331 la tenia Ramon d'Areny, fill de la precedent [*38* : doc. 102, 126].

Tanmateix, el 1340 les hereves de Ramon d'Areny venien la castlania de Salaverd al monestir, per 300 sous agramuntesos [38: doc. 150].

L'any següent Guillem de Salaverd prestava homenatge a l'abadessa de Vallverd com a vassall seu que era [38: doc. 165]. En particular, aquest document ens assabenta que els veïns de Salaverd pagaven una meitat del delme a Vallverd i una altra meitat a l'abadia d'Àger; les raons d'això ja les hem explicat al cap. 6.4, on també hem precisat que de la meitat que correspondria a Àger se'n separava una desena part, la qual rebia Arnau de Llorenç, castlà de Tragó. Aquesta última part deuen ser les rendes de Salaverd que Arnau de Llorenç venia el 1346 al monestir pel preu de 123 sous agramuntesos [38: doc. 180]. Acabarem aquest apartat sobre Salaverd indicant que aquest lloc seguia essent domini del monestir els anys 1425 i 1431 [38: doc. 250, 251].

7.9.3 Sobre la torre de Salze, al terme d'Estopanyà, sabem que a finals del segle XIII i principis del XIV la tenien els Castissent, que també tenien una castlania al lloc d'aquest nom i poc abans havien estat castlans d'Estopanyà. En aquella època hi havia a Vallverd dues monges d'aquest llinatge, una de les quals, Elisenda, va ser abadessa vers 1307–1311. L'arrendament de la torre als Castissent està documentat des de 1298, en què l'abadessa Eliarda de Guimerà va atorgar l'arrendament a Elisenda de Castissent i el seu fill Guillem després que Dolça de Castissent, filla de Guillem, hagués promès pagar el que es devia al monestir per aquesta torre [38: doc. 79, 80].

El 1338 havien mort tant Guillem de Castissent com la seva filla Dolça, però restava encara una altra filla, anomenada Beatriu. Aquesta era casada a Areny amb Guillemonet de Santamaria [38: doc. 148, 149]. Al mateix temps, el pare d'aquest últim havia contragut segones noces amb Agnés, la mare de Beatriu. A tot això, entre 1338 i 1341 va morir també la Beatriu, de manera que el patrimoni dels Castissent, incloent els seus drets sobre la torre de Salze, quedava en mans d'Agnés i els Santamaria (vegi's també la font coetània [18: p. 92–93]). Al monestir de Vallverd ja li semblava bé així, però Pere de Montrebei, lloctinent de batlle d'Estopanyà, no ho veia de la mateixa manera. El 20 de maig de 1341, les dues parts es van trobar a la mateixa torre de Salze, l'abadessa estant representada pel seu procurador, Bernat de la Règola, i aquest va insistir que la torre havia de ser lliurada al procurador de la senyora Agnés; davant l'actitud combativa que va adoptar Pere de Montrebei, Bernat de la Règola el va advertir que "si per ventura al combatre s'esdevenie nafres o morts o altres coses, que es compte tot a vos e no a madona la abadessa

Figura 22: Restes de la torre de Salze (abril 2000).

ni a nosaltres" [38: doc. 167]. La qüestió va ser sotmesa a la consideració del bisbe de Saragossa, llavors senyor d'Estopanyà; al cap d'un mes, el 19 de juny, el procurador de l'abadessa i l'abat de Lavaix, com a visitador de l'orde del Cister, signaven el lliurament de la torre al dit lloctinent de batlle tot especificant que si el bisbe no deia res en els propers quinze dies, llavors la torre havia de ser lliurada a la senyora Agnés [38: doc. 168]. Pel que sembla, el bisbe de Saragossa va confiar l'assumpte a Domènec de Castellblanc, de Graus, que el mes de novembre del mateix any rebia un emissari de l'abadessa que li reclamava una decisió [38: doc. 173]. En qualsevol cas, el 1360 la torre de Salze s'establia encara als Santamaria d'Areny [38: doc. 212].

A tot això, el 1356 hi havia tornat a haver una contesa amb el batlle i jurats d'Estopanyà a causa de l'impost de terratge que aquests havien aplicat a la torre de Salze [38: doc. 206].

La torre encara era domini de Vallverd l'any 1431, en què era arrendada a Joan Turc, veí de Miravet [38: doc. 251].

En el segle XVI la tenia Casa Carnicer de Tragó [1: cod. 0849; lib. 13679].

7.10 La comunitat en els segles XIII–XV

Segons el memorial que l'abadessa va presentar a la comtessa Maria l'any 1267 [§ 7.2], entre el monestir pròpiament dit i les seves granges, la comunitat de Vallverd estava formada llavors per 46 monges, 5 donats, 9 servents i 4 serventes (així com 2 egües, 5 mules i una somera) [38 : doc. 59].

Però aquest document és excepcional. Sobre el nombre de monges que formaven la comunitat, en general ens hem de conformar amb comptar quantes monges apareixen com a actores i/o signants en els documents. Aquests valors poden ser bastant inferiors al cens total, com ho indica el fet que l'any immediatament anterior al document que acabem de citar signaven només 4 monges [38 : doc. 56]. Tot i això, la variació del nombre d'actores i/o signants al llarg del temps ens dóna una certa idea de si la comunitat augmentava o disminuïa. Així, aquest nombre mostra una tendència creixent des de mitjan segle XIII (5 monges el 1231, 6 el 1258) fins abans de la pesta de 1348 (17 monges el 1341 i el 1347) [38 : doc. 33, 50, 166, 185, 188]. Immediatament després, el nombre de monges és molt més reduït, sens dubte a conseqüència de la pesta: 5 monges el 1351, 3 el 1355, 4 el 1358 i 1360 [38 : doc. 194, 196, 205, 210]. En particular, el document de 1355 justifica que signin només tres monges —abadessa, priora i sagristana— "perquè no n'hi ha més" (*cum plures non sint*) [38 : doc. 205]. Posteriorment, el nombre de monges no torna a superar mai més la mitja dotzena.

A més de l'abadessa, que encapçalava la comunitat, els documents de Vallverd esmenten també els següents altres càrrecs o ocupacions de les monges: priora, sotspriora, sagristana, sotssagristana, cantora (*cantrix* o *precentrix*), sotscantora, ostiària, cellerera, pitancera, infermera, hostalera, portera i obrera.

A mitjan segle XIV també són esmentats diverses vegades els preveres del monestir [38 : doc. 155, 179, 185–187, 193, 204, 210, 212, 220]. En particular, l'any 1346 hi havia almenys dos preveres [38 : doc. 174]. També és de notar que del 1355 al 1360 el prevere en qüestió, Arnau Pallarés, consta explícitament com a donat del monestir [38 : doc. 203, 209, 211].

En virtut del vot de pobresa que feien en ingressar a l'orde, en principi les monges renunciaven a qualsevol patrimoni personal. Tanmateix, de vegades s'observen excepcions a aquesta regla general.

Aquest és el cas de la pensió de cent sous anuals que Arnau I de Fluvià va instituir el 1272 a favor de la seva filla Sibil·la de Fluvià, monja

de Vallverd, i d'una altra beneficiària de la qual no se n'ha conservat el nom (que està esborrat expressament, com si es volgués impedir que aquesta segona beneficiària pogués demostrar els seus drets). Segons especifica clarament el document, aquesta pensió era "per al vostre ús i sustentació", en referència a aquestes dues persones, i quan morissin la pensió passaria a l'infermeria del monestir, amb la finalitat expressa i exclusiva de cuidar les malaltes [*38*: doc. 62].

El 1305 trobem una altra (?) Sibil·la de Fluvià que rep permís de l'abadessa de Vallverd per a acceptar el llegat testamentari de la seva mare [*38*: doc. 85].

Un altre cas interessant és el de la monja Antònia de Penavera. D'una banda, vers 1310 el seu pare, Berenguer de Penavera, li va assignar una pensió anual de 10 sous agramuntesos, la qual pensió no va passar al monestir fins la mort d'Antònia [*38*: doc. 89, 136].

> Aquest censal tenia com a garantia una espluga usada com a habitatge en el lloc que es coneixia com *Spluga de Reguard*. El caràcter troglodític i la referència al riu Guard concorden amb el lloc on se suposa que es trobava l'antic castell de Penavera [*44*: vol. 16, p. 65].

D'altra banda, Antònia de Penavera també va rebre un llegat testamentari de Guillem de Penavera; aquest era més quantiós, ja que es tractava d'un capital de 1000 sous agramuntesos, el qual podia produir 100 sous anuals; similarment al cas de la primera Sibil·la de Fluvià, aquí es va especificar també una segona beneficiària, a saber, la monja Elisenda ces Avellanes, de manera que les rendes en qüestió no passarien al monestir fins la mort d'aquestes dues beneficiàries a títol personal. Tot això ho sabem per un document de 1333, fet arran de la mort d'Antònia de Penavera, en el qual l'abadessa i altres monges del monestir accepten d'assignar els 100 sous anuals a l'esmentada Elisenda ces Avellanes [*38*: doc. 127].

El fet que aquí es repeteixi el patró d'una segona beneficiària abans que les rendes en qüestió passessin al monestir fa pensar que podria tractar-se d'un recurs sistemàtic, que tal vegada facilitava la possibilitat de deixar diners a les monges a títol personal.

L'abadessa, la priora i la sotspriora tenien prerrogatives especials, les quals es posen de manifest en un llibre de comptes que s'ha conservat del segle XV [*38*: doc. 252bis, 254bis]. Així, l'abadessa comptava amb una serventa i amb un criat. La priora tenia al seu torn una deixebla. I totes tres, abadessa, priora i sotspriora, rebien porcions especials d'aliments.

Els documents sovint deixen constància que responen a decisions preses pel capítol de monges del monestir, el qual era convocat al toc d'una campana o esquetlla. En particular, corresponia al capítol l'elecció de l'abadessa. En relació amb això, s'ha conservat l'acte d'una d'aquestes eleccions, la qual va tenir lloc el 26 de març de 1391 arran de la mort de l'anterior abadessa, Francesca Exemuça [*38*: doc. 242]. El document registra l'assistència de només cinc monges, que segurament eren totes les que hi havia en aquell moment, i comença amb l'intervenció de la priora, Agnés Llena, la qual demana a les assistents que elegeixin la persona que els sembli més apta. A continuació s'expliciten els vots de les altres quatre monges (la qual cosa indica que els vots no eren secrets). Llevat d'una d'elles, que no es pronuncia, les altres tres donen totes elles el seu vot a la priora. Fet això, el notari pren declaració a les monges en el sentit que el seu vot no ha estat condicionat per cap mena d'instruccions ni pagaments de diners, sinó que han votat per la persona que els semblava millor per a governar el monestir. Finalment, el notari fa constar que les monges estan d'acord que es declari elegida l'esmentada Agnés Llena, fins llavors priora del monestir.

De fet, era bastant freqüent que l'elecció d'una nova abadessa recaigués en la monja que ostentava el càrrec de priora. Al monestir de Vallverd passa així bastantes vegades, sobretot a mitjan i final del segle XIV, però no sempre. D'altra banda, també sembla ser una regla general que les abadesses es mantenien en el seu càrrec fins a la seva mort.

La taula 1 dóna la llista de les abadesses que coneixem, amb les dates extremes en què estan documentades.

7.11 Ingressos i despeses

Més amunt ja hem esmentat que es conserva un llibre de comptes del segle XV [*38*: doc. 252bis, 254bis]. Aquest document permet fer-se una idea de l'economia i altres aspectes del funcionament del monestir. També ajuda en aquest sentit l'inventari que es va fer el 1452 amb motiu de la presa de possessió de Vallverd per part de l'abadessa de les Franqueses [*38*: doc. 259bis].

La principal font d'ingressos eren els tributs, com ara delmes i quèsties, i els censals. També és de notar l'impost de carnalatge, el qual es cobrava als ramats que passaven pels dominis del monestir (concretament s'esmenten els ramats d'Erill, de Castelló rede Farfanya i d'Almacelles) [*38*: doc. 254bis].

Taula 1. Abadesses de Santa Maria de Vallverd

Període	*Nom i cognom*
23 abr 1198 – 12 feb 1203	Petronila
19 gen 1204 – 17 jun 1220	Berenguera de Peralta
8 jul 1231 – 21 mar 1233	Anglesa
8 oct 1233 – 5 set 1235	Jacma
21 nov 1241 – 4 jun 1262	Elisenda de Girveta
30 oct 1264 – 5 nov 1264	Brunissenda ¿de Toralla?
5 ago 1266 – 7 oct 1266	Ramona
15 ago 1267 – 20 jul 1273	Brunissenda de Toralla
13 des 1281	Sibil·la d'Ofegat
18 ago 1288 – 16 des 1295	Sibil·la de Fluvià
3 jul 1298 – 15 mar 1303	Eliarda de Guimerà
1 jun 1307 – 4 feb 1311	Elisenda de Castissent
4 oct 1319 – 26 ago 1331	Berenguera de Llorac
18 ago 1333 – 13 nov 1341	Brunissenda de Conques
13 nov 1343 – 7 oct 1347	Caterina de Canalda
2 des 1348 – 6 feb 1360	Elisenda ces Avellanes
22 ago 1369 – 5 oct 1375	Berenguera d'Alsamora
2 abr 1380 – 22 feb 1391	Francesca Exemuça
· 26 mar 1391 – 12 nov 1401	Agnés Llena
8 gen 1411	Clara
1411	Beatriu
3 mai 1425	Constança Baldriga
11 jun 1431 – 3 set 1439	Aldonça de Montagut
19 feb 1452 ·	Elionor

Una altra font d'ingressos era la collita pròpia. En aquest cas, però, també hi havia despeses, ja que calia pagar els jornalers que feien la feina. Aquests solien ser homes i dones de Tragó; ells cobraven típicament 1 sou per jornal i elles la meitat, és a dir 6 diners; a banda del sou també se'ls donava de menjar. Per ordre aproximat d'importància en nombre de jornals, aquestes feines associades a la collita pròpia eren les següents: plegar olives i fer oli, cuidar de les vinyes i fer vi, processar el cànem, cuidar dels noguers i plegar les nous, i cuidar de l'hort.

També consten bastants jornals dedicats a reparar l'obra del monestir. Això és especialment interessant per la informació que proporciona sobre quina era aquesta obra, a la qual cosa ens referirem més avall.

Les altres despeses inclouen la compra d'aliments, com ara carn, carn salada, arròs, congre (per Quaresma), arengades, ous, fesols, faves, pebre i fins i tot gingembre. Un altre capítol de despeses el formen el vestit i el calçat. En certa ocasió, per exemple, l'abadessa comprava per a ella mateixa tela per a unes "anelles de coll" així com uns tapins.

En relació amb els aliments, els comptes a què ens estem referint ens assabenten que algun dijous (segurament dijous sant i tal vegada també algun altre) el monestir donava als pobres un sopar de caritat [*38*: doc. 254bis, f. 26v].

Finalment, destacarem que el rector de Tragó cobrava 50 sous per les misses de tot un any [*38*: doc. 254bis, f. 10r]. I que l'abat d'Àger cobrava 13 sous i 4 diners (anuals?) per donar llicència per cantar al monestir [*38*: doc. 254bis, f. 25v].

Tornant als ingressos, és de notar que en el període 1380–1384 el monestir de Vallverd apareix com a beneficiari de diverses almoines del rei Pere el Cerimoniós.

La primera d'elles, de 1380, va ser de 110 sous barcelonesos i tenia com a finalitat reparar el pont de Tragó, que havia caigut [*38*: doc. 229bis].

Posteriorment, el 1380 i 1381, consten dues noves almoines, de 220 i 330 sous barcelonesos, les quals tenien com a objectiu l'obra del claustre del monestir [*38*: doc. 231bis, 231ter].

Similarment, el 1383 i 1384 l'abadessa de Vallverd rebia altres almoines del mateix rei, aquesta vegada per ajudar a l'obra del dormitori. Concretament, aquestes van ser respectivament de 100 i 550 sous barcelonesos i la primera d'elles tenia la finalitat específica de *cobrir lo dormidor* [*38*: doc. 232bis, 233bis].

Aquestes obres deurien tenir un abast molt reduït, ja que també calia socórrer les necessitats vitals bàsiques de les monges. Així, el mateix any 1384 l'abadessa i monges de Vallverd rebien una altra almoina de 132 sous *en çosteniment de lur vida* [38: doc. 234ter]. Aquest concepte apareix també en una almoina de 55 sous barcelonesos feta el 1381 a favor d'una monja en concret, Gueraldona d'Aragall, la qual torna a rebre 11 sous l'any 1384, en què estava malalta [38: doc. 231quater, 234bis].

7.12 L'obra arquitectònica

L'inventari de 1452 amb motiu de la unió amb les Franqueses esmenta els següents espais: l'església, la sacristia, el celler, la botiga de l'oli, la rebotiga, l'hostal, l'hostal petit, la cambra de l'abadia, la recambra, i la cuina [38: doc. 259bis].

El fet que no s'esmenti el claustre indicaria que aquest no contenia béns mobles. El dormitori, al qual s'ha fet referència més amunt, potser formava part d'un dels dos hostals, i el mateix es podria dir d'un possible refetor. Els hostals podrien incloure també l'estable i graners que són esmentats en el llibre de comptes [38: doc. 252bis 254bis]. D'altra banda, és un tant estrany que no s'esmenti la sala capitular o un equivalent.

Les almoines dalt referides de Pere el Cerimoniós indiquen que el claustre existia amb anterioritat al 1380, però en aquesta data estava malmès i necessitava ser reparat. Posteriorment, sabem que l'any 1433 es van fer unes obres al claustre ***del cor***, les quals van costar 33 sous i 6 diners [38: doc. 252bis, f. 17v–18r]. També hi ha constància que el 1433 es va reparar la paret de l'església, la qual obra va costar 38 sous i 6 diners [38: doc. 254bis, f. 18v]. I que el 1440 es va reparar el ***solament*** de l'església, és a dir el seu fonament, la qual obra va costar 16 sous [38: doc. 254bis, f. 21v].

> Sobre el claustre, les prospeccions arqueològiques que es van dur a terme el 2018 només van trobar uns pocs indicis de la seva base. Pel que sembla, aquesta base hauria estat arranada el 1980 quan es va desmantellar una part de les construccions rústiques.

A mitjan segle XX un antiquari s'endugué unes columnes i capitells que decoraven alguna finestra ([29: p. 5] i [30: p. 4]). Amb tota probabilitat, es tracta de la finestra central de l'absis central, on hi ha indicis que hauria estat adornada amb una columna a cada banda i una arquivolta (figura 23).

Figura 23: La finestra central de l'absis central. En altre temps hauria estat adornada amb una columna a cada banda i una arquivolta.

Figura 24: El mur perimetral de la nau de l'església, descobert en les prospeccions arqueològiques de 2018

En relació amb l'obra arquitectònica de l'església, també és interessant la donació que hi va fer el 1375 el prevere Bernat Miró, de Tragó. A fi de saldar certs deutes que tenia envers el monestir, hi va fer donació de tots els seus béns, que incloïen diverses peces de terra. Tanmateix, també estipulava que si aquests béns ultrapassaven el que estigués devent en el moment de la seva mort, el sobrant fos emprat en la construcció d'una capella a la part esquerra de l'església del monestir, amb un altar dedicat a Sant Joan Baptista on s'hi celebressin misses per la seva ànima i dels seus [*38*: doc. 226]. Pel que sembla, no hi hauria hagut gaire sobrant, ja que les restes actuals no contenen cap indici d'aquesta capella. Tot i això, aquest document suggereix que tal vegada per aquell temps s'estigués construïnt encara la nau de l'església.

Una obra que sí que es va realitzar en aquest període és un pont o aqüeducte que creuava el torrent de ***Balzolà*** per portar aigua al monestir. La seva construcció, que va dur a terme un picapedrer de Castelló de Farfanya, va ser valorada en 800 sous agramuntesos, dels quals se'n

van pagar almenys 700 [*38*: doc. 238]. Quant a les possibles restes actuals, un candidat seria l'aqüeducte de la figura 1, les pilastres del qual —cobertes de vegetació en la fotografia— estan fetes amb carreus prou ben treballats; tanmateix, aquest aqüeducte es troba en un punt massa baix per poder portar aigua al monestir. Un altre candidat seria l'***arc del Senyor*** que esmenta un llibre d'estimes de mitjan segle XVI [*13*] per la partida de l'*Horta*; però aquest no sembla haver arribat als nostres dies.

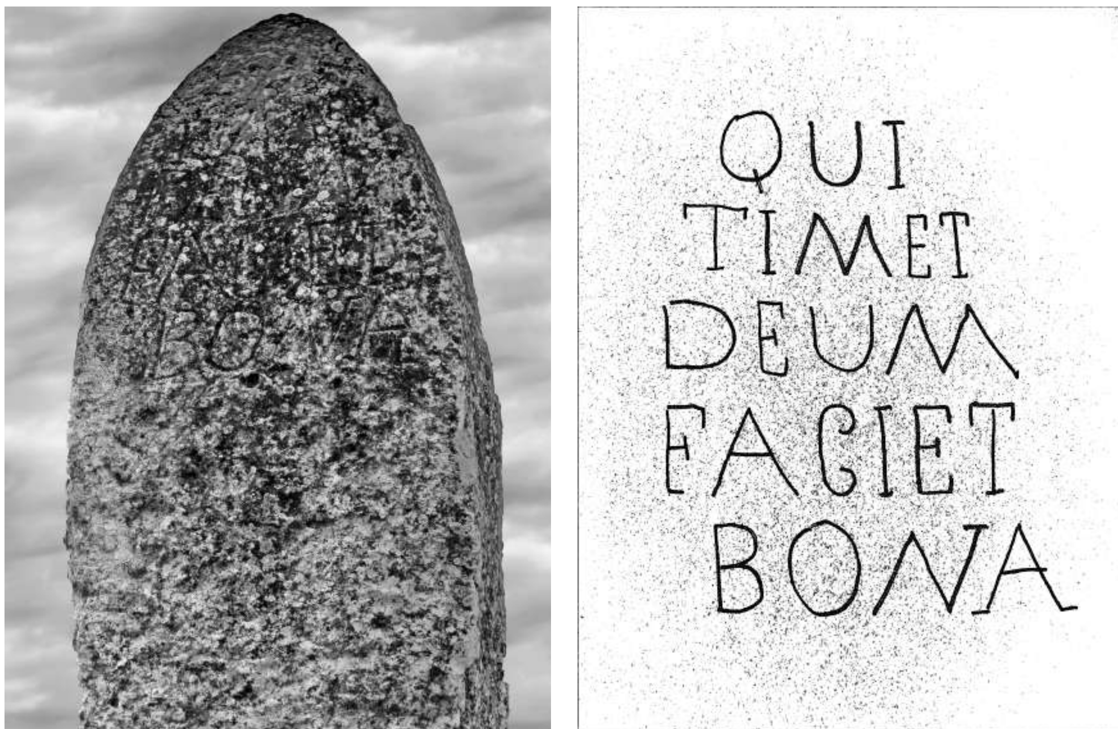

Figura 25: Una de les fites que antigament delimitaven la quadra del monestir, i la seva inscripció (foto d'Antonio Tolmos)

7.13 Destitució de la darrera abadessa i unió a les Franqueses

A mitjan segle XV, el monestir de Vallverd encara estava molt lluny de recuperar-se de la profunda crisi econòmica en la que havia entrat ja abans de la Pesta Negra. En particular, el nombre de monges no havia tornat a superar mai més la mitja dotzena.

A tot això, vers 1452 l'abadessa Elionor va ser acusada de "greus crims i excessos" —un altre passatge parla d'"actes il·lícits i deshonestos"— la qual cosa va motivar la intervenció de l'abat de Santes Creus com a visitador que era de l'orde del Cister [*38*: doc. 259]. No sabem exactament

de què se l'acusava, però l'abadessa no deuria tenir la consciència gaire tranquil·la, ja que va fugir del monestir en saber que venia el visitador.

A banda de destituir l'abadessa, el visitador va constatar que el monestir i les monges estaven en un estat molt deplorable. Segons va deixar escrit, a les poques monges que hi havia —tres sense comptar l'abadessa— els mancava fins i tot alimentació i vestit, no se celebraven els divins oficis, els edificis amenaçaven ruïna, moltes terres restaven sense cultivar i els dominis del monestir s'anaven despoblant. Davant d'això, va decidir fer cas als paers de Balaguer, els quals havien suggerit que el monestir de Vallverd fos unit al de les Franqueses de Balaguer, que era del mateix orde i prou proper geogràficament.

En relació amb això, els paers de Balaguer també argumentaven que ambdós monestirs havien estat fundats pel comte Ermengol VII, la qual cosa ja hem vist [p. 18–19] que no respon a la realitat.

Tot i decretar la unió amb les Franqueses, el visitador també va estipular que el monestir de Vallverd continués tenint una petita dotació de dues o tres monges ancianes, les quals celebresssin cada dia els divins oficis, i que a l'església del monestir s'hi celebrés missa, si no cada dia, almenys els diumenges i festius.

La decisió del visitador va ser confirmada al cap de poc per l'abat de Morimond [*38*: doc. 261].

A l'any següent es va haver d'atendre una reclamació d'Arnau Roger d'Erill, nebot i hereu de Nadal Botella, el senyor de Millà que ja hem vist [§ 7.7] que pretenia tenir jurisdicció sobre el monestir de Vallverd. Però ara el nebot s'atribuïa també la jurisdicció sobre Tragó. La qüestió va ser sotmesa a un arbitratge, la sentència del qual va fer certes concessions a Arnau Roger d'Erill, però també li va requerir que vengués els seus drets sobre Tragó a l'abadessa de les Franqueses [*38*: doc. 262].

Però aquestes qüestions ja no eren incumbència de Vallverd, sinó de les Franqueses. I no gaire més tard, des del 1474, tampoc ho serien de les Franqueses, sinó de Poblet, a on va ser integrat el patrimoni de les Franqueses, i per tant també el de Vallverd [*38*: doc. 265–268].

8. Els castlans de Tragó

Com és ben sabut, els senyors feudals no acostumaven a ocupar-se directament dels seus castells. Normalment n'encarregaven la gestió a

uns castlans, que a canvi percebien una part de les rendes, A la pràctica això es podia complicar amb la possibilitat que una mateixa persona fos castlana de diversos castells, o que un mateix castell tingués diversos castlans, o inclús que un castlà sotsarrendés la castlania o una part d'ella a una altra persona.

8.1 Els Tragó.

Similarment a altres casos de la mateixa època, en la primera meitat del segle XIII els castlans de Tragó portaven com a cognom el nom del castell (que nosaltres normalitzarem a la forma actual però llavors apareix escrit habitualment en la forma *Trogó*). A aquest llinatge pertanyien segurament els germans **Guerau i Arnau de Tragó**, els atorgants de la donació de 1157/58 a Sant Pere d'Àger on s'esmenta l'església de Santa Maria del Pla [*38*: doc. 3]. Aquesta donació la feien per l'ànima del seu germà i dels seus avantpassats, que segurament ja eren castlans de Tragó.

Al cap d'uns quaranta anys trobem un altre **Guerau de Tragó** [*38*: doc. 13–19,24,28] que deuria pertànyer a la següent generació. El 1197 se l'anomena *Geral, milite Trogon* [*38*: doc. 19], la qual cosa s'adiu a l'atribució que li fem de la castlania de Tragó. En una venda del 1196 a favor del monestir [*38*: doc. 18] apareix com a atorgant conjuntament amb la seva esposa Arsenda, el seu fill Guillem, la seva filla Gueraua, i altres fills i filles o parents més llunyans: Berenguer, Guillem Arnau, Ponç, Pere, Ermessenda, Arsenda i Dolça.

Entre tots aquests personatges destaca especialment **Berenguer de Tragó**. Aquest deuria ser cavaller de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, ja que apareix repetides vegades en la documentació d'aquest orde. Del 1225 al 1232 apareix també com a abat d'Àger (on de vegades és anomenat erròniament Bernat en lloc de Berenguer). I del 1230 al 1250 consta com a canonge de Lleida amb el títol d'ardiaca de Benasc. Moltes de les seves actuacions són en qualitat de jutge (vegi's, per exemple, [*16*: doc. 249, 267], [*28*: doc. 271] i [*55*: doc. 1053, 1240]). També és destacable el fet que el 1250 assistia a Sevilla en les negociacions de mediació entre Jaume el Conqueridor i el seu fill, l'infant Alfons [*7*: extrainventari 2821]. El títol d'ardiaca de Benasc també consta el 1248 en una donació feta per Sança Pèriç, viuda de Bertran de Tragó, a favor del monestir de Vallverd [*38*: doc. 44]. Aquest fet recolza que Berenguer de Tragó, ardiaca de Benasc, pertanyia al llinatge dels castlans de Tragó; nosaltres l'hem identificat amb la persona del mateix nom que el 1196 apareix com a fill de Guerau de Tragó i Arsenda, però també serien possibles altres parentius.

1 GUERAU i ARNAU de TRAGÓ, germans.
1157/58: fan una donació a l'església de Sant Pere d'Àger per l'ànima del seu germà i de tots els seus avantpassats.

⇣

2 GUERAU de TRAGÓ.
doc 1196–1204.
castlà de Tragó.
⚭ ARSENDA; *doc* 1196.
⟶ Guillem ↓.
⟶ Gueraua: *doc* 1196.
-?→ Berenguer: *doc* 1196–1250; cavaller de Sant Joan de Jerusalem (?); abat d'Àger 1225–1232; ardiaca de Benasc 1230–1250; sovint actua com a jutge.

↓

3 GUILLEM de TRAGÓ.
doc 1196.
-?→ Bertran ↓.
-?→ Joan: *doc* 1263–1274.

⇣

4 BERTRAN de TRAGÓ.
doc 1235.
⚭ SANÇA PÈRIÇ; *doc* 1248, 1258.
castlans de Tragó.
⟶ Berenguera ↓.
† Bertran: poc abans de 1248.

↓

5 BERENGUERA de TRAGÓ.
doc 1258, 1264.
⚭ GUILLEM de LLORENÇ; *doc* 1258, 1264; fill de Bernat de Llorenç, castlà d'Os i Tragó.
castlans de Tragó.
† Guillem: poc abans de 1264.

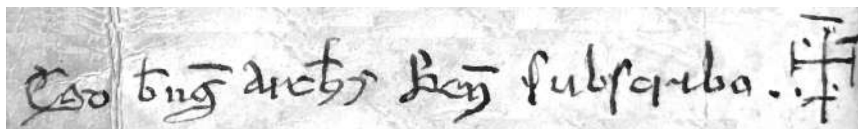

Figura 26: Signatura autògrafa de Berenguer de Tragó, ardiaca de Benasc, en una sentència seva del 30 agost 1238 [3: AP 0380].

Abans de tornar a la línia hereditària, esmentarem també **Joan de Tragó**, el qual trobem el 1263 com a procurador del comte Àlvar d'Urgell [7: perg. 1757], el 1265 com a notari del bisbe de Lleida [4: RP 0342 i 1036] i també el 1274 com a oficial del mateix bisbe i jutge d'un conflicte entre la universitat d'Alguaire i els Templers de Segrià [17: doc. 149].

Guerau de Tragó hauria estat succeït pel seu fill primogènit, **Guillem de Tragó**, el qual figura al costat del seu pare en diversos documents de 1196 [38: doc. 13–17].

Quaranta anys més tard era castlà **Bertran de Tragó**, el qual suposem fill de Guillem. En un document de Vallverd de l'any 1235 [38: doc. 37] el trobem signant com a testimoni al costat de Bernat de Pinyana, el qual era castlà d'Os (vegi's l'esquema de la pàgina 68). Bertran va morir poc abans del desembre de 1248, quan la seva vídua, Sança Pèriç, feia la donació a Vallverd que hem esmentat més amunt [38: doc. 44]. Aquesta donació es feia d'acord amb les darreres voluntats de Bertran i la cosa donada era la part que ell tenia del delme dels molins del monestir, a saber, una tercera part.

En la següent generació trobem com a castlana **Berenguera de Tragó**, filla de Bertran i Sança.

8.2 Els Llorenç, de la nissaga dels castlans d'Os.

Berenguera de Tragó era casada amb **Guillem de Llorenç**, de la nissaga dels castlans d'Os. El 1258 Sança, Berenguera i Guillem consten explícitament com a castlans de Tragó [38: doc. 50]. Però al cap de sis anys Guillem ja era mort, i sembla que sense descendència, ja que havia fet hereu el seu germà **Ferrer de Llorenç**.

La mort i successió de Guillem de Llorenç les coneixem per una sentència arbitral que es va dictar el 1264 per resoldre el litigi que havia sorgit entre l'esmentat Ferrer de Llorenç i l'abadessa de Vallverd sobre la castlania de Tragó [38: doc. 54].

Per aquesta sentència sabem també que en aquell temps la castlania estava dividida en dues meitats. Una meitat era la que provenia de Berenguera de Tragó. L'altra ja estava en poder de Ferrer de Llorenç.

La primera meitat formava part del dot de Berenguera en el seu matrimoni amb Guillem de Llorenç, ja que la sentència considera que Ferrer hi té dret com a hereu del seu germà Guillem sempre que compleixi amb les obligacions relatives al dot i esponsalici del matrimoni d'aquest últim amb Berenguera.

Sobre l'altra meitat, la sentència explica que Ferrer la tenia per donació de la seva mare, la qual donació estava limitada al temps que ella visqués, i ella la tenia per esponsalici del seu marit, Bernat I de Llorenç. D'acord amb el concepte d'esponsalici, això implica que aquesta meitat l'havia aportat el marit. Per tant, hem de pensar que ell o bé l'havia comprat o bé l'havia heretat dels seus pares o avantpassats. En relació amb això, és de notar que els seus pares, Bernat i Arsenda de Pinyana, apareixen en la documentació de Vallverd, la qual cosa fa molt adient que tinguessin efectivament una part de la castlania de Tragó. Concretament, Bernat de Pinyana apareix el 1220 com a testimoni al costat de Pere Arnau de Monesma, que era castlà de Tartareu [*38*: doc. 31], i també el 1235 al costat de Bertran de Tragó, castlà de Tragó [*38*: doc. 37]. D'altra banda, la seva dona Arsenda apareix el 1246 fent una donació al monestir [*38*: doc. 43, 45]. Malauradament, però, en cap lloc no s'explicita que fossin castlans de Tragó.

L'esquema genealògic de les pàgines 68–69 recull les dades que hem pogut obtenir sobre la línia hereditària dels castlans d'Os des de mitjan segle XII fins l'entrada del llinatge Siscar a finals del XIV. Com es pot veure, les primeres generacions pertanyen al llinatge Sant Llorenç, que fa referència a Sant Llorenç de la Roca, també anomenat Sant Llorenç d'Ares, al Montsec. En canvi, el llinatge Llorenç de generacions posteriors fa referència al castell de Llorenç, que actualment forma part del municipi de Camarasa amb el nom oficial de Sant Llorenç de Montgai. Aquest llinatge Llorenç s'inicia a mitjan segle XIII amb la persona de Bernat I de Llorenç, el qual rebé aquest cognom pel fet d'haver estat castlà de Llorenç.

> A diferència de Sant Llorenç de la Roca, que ja es coneixia com a Sant Llorenç en el segle XI, en el cas de Sant Llorenç de Montgai el qualificatiu de "Sant" és una invenció relativament moderna. Apareix, per exemple, en el fogatge de 1553, com *Sant Lorens de Camarasa*. Tanmateix, encara avui la gent del país diu simplement *Llorenç*.

1 RAMON de SANT LLORENÇ.
doc 1163–1187.
⚭ CARITAT de CLARAMUNT; *doc* 1165–1187; germana de Ramon de Claramunt.
castlans d'Os.
⟶ Ramon: *doc* 1173–1187.
⟶ Bernat ↓.
⟶ Guerau: *doc* 1173–1187.
-?→ Pere, Dolça, Ermessenda, Sança, Berenguera: *doc* 1173.

↓

2 BERNAT de SANT LLORENÇ.
doc 1173–1232.
també era hereu dels seus oncles Berenguer i Guillem de Claramunt.
⚭ BERENGUERA; *doc* 1198–1224.
⟶ Arsenda ↓.

↓

3 ARSENDA de SANT LLORENÇ.
doc 1221–1248.
⚭ BERNAT de PINYANA; *doc* 1220–1236; † <1240; fill de Joan de Pinyana.
castlans d'Os.
⟶ Bernat ↓.

↓

4 BERNAT I de LLORENÇ.
doc 1240–1248; † <1264.
castlà de Llorenç, Os i **Tragó**.
-?→ Bernat ↓.
⟶ Guillem: *doc* 1258; † <1264; ⚭ Berenguera de Tragó; *doc* 1258–1264; castlana de **Tragó**, filla de Bertran de Tragó i de Sança Pèriç.
⟶ Ferrer: *doc* 1264–1324; ✉ 20 jun 1307; castlà de **Tragó**; senyor de Seganta; → Bernat (fill il·legítim).

↓

5 BERNAT II de LLORENÇ.
doc 1278–1294.
castlà d'Os.
1279/80: ven la castlania de Llorenç al rei Pere el Gran.
⟶ Berenguer ↓.

↓

↓

6 BERENGUER I de LLORENÇ.
castlà d'Os; senyor de Seganta.
–?→ Bernat ↓.

⇣

7 BERNAT III de LLORENÇ.
doc 1307–1322; † <1326.
castlà d'Os.
⚭ CERDANA d'OLIOLA; *doc* 1307–1348; filla i hereva d'Arnau d'Oliola, castlà de Santalinya.
⟶ Berenguer ↓.
–?→ Arnau: *doc* 1341–1346; castlà de **Tragó** 1346; ⚭ Brunissenda; *doc* 1346.

↓

8 BERENGUER II de LLORENÇ.
∗ ∼1318.
castla d'Os i **Tragó**.
✉ 23 ago 1348.
⚭ BEATRIU ¿de ROCAFORT, germana d'Anton de Rocafort, afincat a Peralta i Gavassa (Llitera)?.
⟶ Berenguer ↓.
⟶ Gallard: *doc* 1348, 1359, 1365; † <1372; → Brunissenda: *doc* 1372.
⟶ Albert, Bernat, Constança, Cerdana, Sibil·la, Elisenda: *doc* 1348.

↓

9 BERENGUER III de LLORENÇ.
castlà d'Os, **Tragó** i Santalinya.
1⚭ BRUNISSENDA.
2⚭ SAURINA d'OLUJA, germana de Galceran d'Oluja, senyor de Tudela i Queràs (Segarra) el 1378.
⟶ Esclaramunda ↓.
† Berenguer: 1372; ✉ 13 jul 1372 davant Pere Alberola, rector d'Os.
✉ Saurina: 12 ago 1408 davant Pere Malet, escrivà d'Os.

↓

10 ESCLARAMUNDA de LLORENÇ.
⚭ ∼1380 RAMON I de SISCAR, de la casa dels castlans de Siscar i Falç (Ribagorça).

↓

(Els Siscar)

Tot i que en principi es refereix als castlans d'Os, en aquest esquema hi apareix diverses vegades el títol de castlà de Tragó. Com hem dit més amunt, una meitat d'aquesta castlania pertanyia ja a **Bernat I de Llorenç**, pare de **Ferrer de Llorenç**, i aquest últim va heretar aquesta meitat de sa mare, i l'altra meitat del seu germà Guillem, marit de Berenguera de Tragó.

De Ferrer de Llorenç tenim notícia del seu testament, que va ser fet el 20 de juny de 1307 [*38*: doc. 87]. Malauradament, se'n conserva un extracte dels volts de l'any 1800 però no el pergamí original, que segurament era més precís en diversos punts —en particular, a l'hora de distingir entre diversos Bernats de Llorenç—. Sobre la seva sepultura, Ferrer va disposar que es fes al monestir de Bellpuig de les Avellanes i que el seu fèretre fós precedit per un cavall que portés el seu escut d'armes.

Segurament aquest escut d'armes s'assemblava al que mostra la figura 27, el qual es trobava a la façana del castell d'Os abans que aquest fos restaurat. A més del fet que els Llorenç havien tingut aquest castell abans que els Siscar, l'atribució d'aquest escut al llinatge Llorenç es basa també en la seva similitud amb certes descripcions de les armes del cognom Llorenç. Així, per exemple, en el tractat *De Armoria* de Jaume Ramon Vila (principis del segle XVII) un dels dos escuts associats a aquest cognom es descriu així: *Lo camper de sinoble. Un llorer de or en mig de 2 lleons de argent esguardantse* [*54*: f. 383–384]. Els animals de la figura 27 no són lleons, sinó grius (meitat inferior lleó, meitat superior àguila) però aquesta diferència és relativament menor. Dit això, la validesa de la tesi que es tracta essencialment del mateix escut suposa que l'objecte central de la figura 27 representava efectivament un arbre, la qual cosa no és prou clara.

El testament també es refereix a Seganta (actualment al terme municipal d'Estopanyà) d'on Ferrer de Llorenç era senyor directe, i a on hi fundava una capellania.

Com a hereu va instituir Bernat de Llorenç, el qual és qualificat de "nebot". Els altres documents que aporten dades sobre l'entorn genealògic d'aquests personatges ens porten a creure que no es tracta d'un "nebot" en sentit estricte, sinó d'un nebot-net, és a dir el net d'un germà. Concretament, es tractaria del personatge que en l'esquema adjunt apareix com **Bernat III de Llorenç**, el qual, a diferència de Ferrer, va ser també castlà d'Os. Segons constava en el testament que estem comentant, aquesta persona ja havia estat objecte d'una donació prèvia del

Figura 27: Escut que es trobava a la façana del castell d'Os abans que aquest fos restaurat (fotografia de 2005). Segurament correspon al llinatge Llorenç.

testador. D'altra banda, en el mateix document consta que Ferrer tenia un fill natural anomenat també Bernat, al qual deixa només 200 sous.

Gràcies a la documentació de Vallverd, sabem que Ferrer de Llorenç va viure fins almenys el 1324 [*38*: doc. 91, 101, 109]. El seu successor Bernat III de Llorenç ja deuria ser difunt el gener o febrer 1326, en què la seva esposa Cerdana havia requerit al seu fill Berenguer II que li pagués l'aixovar i altres drets [*14*: perg. V]. No sabem qui va morir primer, si Ferrer o Bernat III. El cas és que l'11 de setembre de 1327 **Bertran d'Àger** reconeixia que s'havia apropiat injustament de la castlania de Tragó, la qual cosa va confirmar en altres documents posteriors, entre els quals el seu testament del 7 de setembre de 1331 [*38*: doc. 134]. Pel que sembla, Bertran d'Àger s'havia aprofitat del fet que havia estat nomenat tutor del pubill Berenguer II de Llorenç, qualitat amb què apareix en un document d'octubre–desembre de 1326 ([*8*: reg. 377, f. 243v] i [*14*: perg. 6]).

Les coses van tornar a la normalitat el novembre de 1335, en què Bernat de Guàrdia, llavors senyor de Tragó [§ 7.3] investia **Berenguer II de Llorenç**, de 17 anys, com a castlà de Tragó [*38*: doc. 134]; un any més tard, el mateix Bernat de Guàrdia manava a quatre prohoms de Tragó

que prestessin homenatge a aquest nou castlà en compliment de la darrera voluntat de Ferrer de Llorenç [38: doc. 138].

D'altra banda, Bernat de Guàrdia va morir l'any 1337 o en tot cas els primers dies de 1338 [38: doc. 139, 141]. Això va motivar que l'abadessa de Tragó recuperés el domini directe de Tragó i es fes una cerimònia en la que que Berenguer II de Llorenç posava el castell a disposició de l'abadessa, alhora que demanava que li'n fos retornada la potestat passat el període acostumat segons els usatges de Catalunya [38: doc. 155, 156].

De Berenguer II de Llorenç tenim també un extracte del seu testament [38: doc. 189]. La data d'aquest document, el 23 d'agost de 1348, i el fet que no tinguem cap notícia posterior de la seva persona, suggereixen que el testador deuria morir a causa de la Pesta Negra que llavors trasbalsava el país. En aquest document s'establia com a lloc de sepultura l'església del castell d'Os, que llavors estava dedicada a Santa Maria. Com el seu predecessor Ferrer, Berenguer II també disposava que el seu escut d'armes fos portat pel seu cavall.

Pel que fa a Tragó, el 1346 hi apareixen com a castlans un **Arnau de Llorenç** i la seva esposa Brunissenda [38: doc. 180]. Aquest Arnau deuria ser un germà de Berenguer II. Possiblement el títol de castlans de Tragó s'ha d'entendre aquí en un sentit familiar. Pròpiament parlant el castlà deuria ser Berenguer II, que en el referit testament de 1348 disposava d'aquesta castlania a favor de la seva mare Cerdana, i després a favor del seu fill Albert.

Malgrat aquesta disposició testamentària, posteriorment la castlania de Tragó apareix en poder de **Berenguer III de Llorenç**, fill de Berenguer II. Si més no, així estaven les coses en l'any 1357 [38: doc. 207–208]. Com hem vist a la secció 7.7, el 1351 o 1352 l'abadessa havia posat el monestir i els seus béns en mans de la comtessa Cecília d'Urgell, i els administradors d'aquesta van determinar que el lloc de Tragó fos venut a Ramon Riambau, a qui el monestir devia molts diners. Doncs bé, es veu que poc després d'esdevenir el nou senyor de Tragó, Ramon Riambau va posar algun obstacle contra els drets de Berenguer III de Llorenç en la castlania de Tragó. La qüestió va ser dirimida per la comtessa, la qual va sentenciar que Berenguer III de Llorenç continués ostentant la castlania. En compliment d'aquesta sentència, el 25 de novembre de 1357 el castell de Balaguer va ser escenari d'una cerimònia en la qual Ramon Riambau va posar una espasa seva en les mans de Berenguer III de Llorenç, simbolitzant així la investidura d'aquest com a castlà de Tragó; i vice versa, aquest va prestar homenatge de boca i mans a Ramon Riambau d'acord

amb els usatges de Barcelona i la constitució de Catalunya [38: doc. 208].

També en el cas de Berenguer III de Llorenç tenim un extracte del seu testament, el qual data del 13 de juliol de 1372 [38: doc. 221].

8.3 Berenguer de Casserres i Pere Bret

En aquest testament, i també en altres documents posteriors fins al 1386, consta com a castlà de Tragó **Berenguer de Casserres** [38: doc. 221–223, 236]. Tanmateix, la castlania de Berenguer de Casserres no era la mateixa que havia ostentat Berenguer III de Llorenç. Això queda ben clar en la revenda de Tragó a favor del monestir de Vallverd, que data del 9 de setembre del mateix any 1372 [38: doc. 222]. Com ja hem dit a la secció 7.8, en aquest document s'especifica que la venda incloïa la castlania que havia tingut Berenguer de Llorenç, però no la que tenia Berenguer de Casserres, la qual restava en poder del venedor, a saber, Nicolau Riambau, germà i hereu del difunt Ramon Riambau.

Hi ha diverses dades que indiquen que Berenguer de Casserres deuria ser parent dels Llorenç: El 1348 ja apareix esmentat en el testament de Berenguer II de Llorenç, que li deixa 150 sous a condició que cuidi les seves armes [38: doc. 189]. L'any següent actua com a tutor de Berenguer III i Gallard de Llorenç [14: perg. XII]. Finalment, en el seu testament de 1372 Berenguer III de Llorenç l'inclou en l'ordre successori, després del seu possible fill pòstum i de la seva filla Esclaramunda [38: doc. 221]. Aquesta útima dada és especialment indicativa d'un parentiu. Tanmateix, tot plegat és insuficient per a concretar de quin parentiu es tractava.

Més enllà de la castlania de Tragó, Berenguer de Casserres va ostentar diversos càrrecs d'una certa importància. Així, el 1351/52 el trobem com a administrador i procurador o síndic de l'abadessa de Vallverd [38: doc. 195]. El 1378 la Diputació del General el designava comissari del bisbat d'Urgell per al fogatjament de 1378 en representació del braç armat [11: vol. 623, f. 109r–110bisv]. El 1386 actuava com a àrbitre en un contenciós entre el monestir de Vallverd i Pere de Puigverd en relació amb la torre de Cérvoles [38: doc. 236]. I el 1388 apareix com a procurador general del comte d'Urgell [2: L 3329].

D'altra banda, el 1392 va sorgir una discòrdia entre Berenguer de Casserres i el monestir de Vallverd a l'hora de fer-se càrrec de certes despeses. Les dues parts es van comprometre a complir la sentència arbitral que determinés el jurista Berenguer Colom (la qual sentència no coneixem) i van acceptar una pena de 300 florins d'or en cas d'incompliment.

Com a garantia, les dues parts van donar sengles penyores pel valor de la pena, a saber, Berenguer de Casserres la seva espasa, i l'abadessa de Vallverd un anell d'or amb una pedra roja [*38*: doc. 243].

La data més tardana en què Berenguer de Casserres consta com a castlà de Tragó és el 19 de març de 1386 [*38*: doc. 236]. Poc després en va ser castlà **Pere Bret**. Més concretament, el 22 de febrer de 1391 el monestir de Vallverd reconeixia que a la mort d'aquest home s'havia apropiat d'aquesta castlania, la qual restituïa llavors a la seva hereva.

> La relativa raresa del cognom suggereix que aquest Pere Bret podria ser la persona del mateix nom i cognom que el 1385 apareix en la nòmina dels contribuents de Ribagorça com a fill de Salvador Bret, d'una casa benestant d'Estopanyà [*19*: p. 17–18, 59–61].

Possiblement aquesta castlania sigui la mateixa que l'any 1437 es planejava comprar a **Bernat d'Olzinelles** pel preu de 6 200 sous jaquesos; el pagament d'aquesta quantitat el farien els veïns de Tragó —que apareixen representats per 32 caps de casa— a canvi de certes cessions del monestir a favor d'ells [*38*: doc. 254].

8.4 La castlania del segle XV.

En la secció 7.8 ja ens hem referit al fet que en el període 1442–46 el monestir de Vallverd pagava vuit lliures i mitja anuals a Joan Botella, ciutadà de Lleida, per "l'arrendament del feu de Tragó" [*38*: doc. 255–258]. Segons déiem, aquests drets sobre Tragó que eren arrendats al monestir deurien provenir del reconeixement que l'any 1434 havia fet la reina Maria a favor de Nadal Botella d'uns drets jurisdiccionals sobre Tragó que no tenien cap fonament. Doncs bé, segurament també tenen a veure amb la castlania que el 1493 era venuda a Poblet per Violant de Pomar, de la casa dels barons de Salillas (de Guatizalema, a la Plana d'Osca) a on aquests drets havien pervingut per donació de Joan Botella i de la seva esposa [*38*: doc. 269–271].

La castlania en qüestió incloïa una part de la jurisdicció civil i del delme, així com diversos censos i el forn del poble. D'altra banda, en temps de guerra el castlà havia de patrullar el terme amb un cavall de pèl blanc i també havia de tenir un mastí encadenat a la porta del castell [*38*: doc. 269].

Referències

[*1*] Archivo Histórico Nacional (Madrid), secció Clero.

[*2*] Arxiu Capitular de Lleida, fons propi.

[*3*] Arxiu Capitular de Lleida, fons de Sant Pere d'Àger.

[*4*] Arxiu Capitular de Lleida, fons de Sant Vicenç de Roda.

[*5*] Arxiu Comarcal de la Noguera, fons municipal de Balaguer, pergamins diversos.

[*6*] Arxiu Comarcal de la Noguera, fons municipal de Tragó de Noguera.

[*7*] Arxiu de la Corona d'Aragó, secció Cancelleria, pergamins de Jaume I.

[*8*] Arxiu de la Corona d'Aragó, secció Cancelleria, registres.

[*9*] Arxiu de la Corona d'Aragó, secció Ordes Religioso-Militars, Gran Priorat de Sant Joan de Jerusalem.

[*10*] Arxiu de la Corona d'Aragó, secció Patrimoni Reial, pergamins.

[*11*] Arxiu de la Corona d'Aragó, secció Generalitat.

[*12*] Arxiu de la Corona d'Aragó, secció Diversos, fons Montoliu, pergamins.

[*13*] Arxiu Diocesà de Lleida, fons parroquial de Tragó de Noguera.

[*14*] Ramon de Siscar i de Rocabruna, *ca* 1800. [*Llibre d'Espectàncies*,]. En poder dels darrers descendents de la família. Esborrany a Agramunt, Arxiu Històric Municipal.

***

[*15*] Agustí Altisent, 1974. *Història de Poblet*. Abadia de Poblet.

[*16*] Jesús Alturo i Perucho, 1999. *Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir santjoanista (1076-1244)*. Barcelona, Fundació Noguera.

[*17*] Jesús Alturo i Perucho, 2010. *Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir duple de l'orde de Sant Joan de Jerusalem (1245–1300)*. Barcelona, Fundació Noguera.

[*18*] Prim Bertran i Roigé, 1977. El "Liber Feudorum Viccariae Pallariensis". *Ilerda*, 38 : 77–94.

[*19*] José Camarena Mahiques, 1966. *Focs y Morabatins de Ribagorça (1381–1385)*. València, Anubar.

[*20*] Ramon Chesé, 2011. *Col·lecció Diplomàtica de Sant Pere d'Àger fins 1198*, volum 1 i volum 2. Barcelona, Fundació Noguera.

[*21*] Joan Coromines, 1954. *Diccionario Crítico y Etimológico de la Lengua Castellana* (4 volums). Madrid: Gredos.

[*22*] Joan Coromines, 1989–1997. *Onomasticon Cataloniae* (8 volums). Barcelona.

[*23*] Josep Maria Cots i Serra, 1988. *El monasterio de Santa María de Vallvert (s. XII–XV)*. Tesi doctoral, Univ. Barcelona.

[*24*] Josep Espunyes, 1995. *Baronia i Municipi de Peramola. Apunt històric i noms de casa. Segles XVII–XX*. Tremp: Garsineu.

[*25*] Gaspar Feliu, Josep M. Salrach (directors), 1999. *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I* (3 volums). Barcelona: Fundació Noguera.

[*26*] Gaspar Feliu, 2010. Origen i primers temps de la nissaga dels Anglesola. *Anglesola i els nobles Anglesola. Estudis sobre la vila i la nissaga* (Grup de Recerques de les Terres de Ponent, Actes de la XXXIX Jornada de Treball) p. 195–222.

[*27*] Gener Gonzalvo, 1997. Desamortització i arxius: l'exemple del monestir de Poblet. *Lligall*, 11 : 11–29.

[*28*] M. José Montaner Zueras, José Ramón Laplana Sánchez, 2016. *Documentos del archivo de la catedral de Huesca, 1214–1252*. Huesca, Instituto de Estudios Altoaragoneses.

[*29*] Josep Lladonosa i Pujol, 1959. *La villa de Tragó de Noguera y su monasterio cisterciense*. Lleida: Impremta Mariana.

[*30*] Josep Lladonosa i Pujol, 1970. El monestir de Santa Maria de Vallverd (Tragó de Noguera). Notes per a la seva història. Comunicació presentada al II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català. Manuscrit.

[*31*] Joan B. López Melcion, 2001. L'edat del Bronze. *La Noguera Antiga* (ed. J. Giralt; Museu d'Arqueologia de Catalunya, Museu de la Noguera i Ajuntament de Balaguer), p. 62–95.

[*32*] Jorge Martínez-Moreno, Rafael Mora, Joel Casanova, 2004. El marco cronométrico de la cueva de l'Estret de Tragó (Os de Balaguer, la Noguera) y la ocupación de la vertiente sur de los Prepirineos durante el Paleolítico Medio. *Saldvie. Estudios de Prehistoria y Arqueología*, 4: 1–16.

[*33*] Joaquim Miret i Sans, 1904. El més antig text literari escrit en català, precedit per una colecció de documents dels segles XI è, XII è i XIII è. *Revista de Bibliografia Catalana*, 4, n. 7: 5–47.

[*34*] Joaquim Miret i Sans, 1910. *Les cases de Templers i Hopitalers en Catalunya.* Barcelona, Impremta de la Casa Provincial de Caritat.

[*35*] Joaquim Miret i Sans, 1918. *Itinerari de Jaume I el Conqueridor.* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

[*36*] Rafael Mora, Joaquim Parcerisas, Elisa Bertran, 2001. Evidències del Paleolític inferior i mig. *La Noguera Antiga* (ed. J. Giralt; Museu d'Arqueologia de Catalunya, Museu de la Noguera i Ajuntament de Balaguer), p. 10–29.

[*37*] Xavier Mora, 2010. *Un poble del comtat d'Urgell: Alberola.* Univ. Lleida.

[*38*] Xavier Mora, Avel·lí André, 2019–2025. *Col·lecció diplomàtica del monestir de Santa Maria de Vallverd.*

[*39*] Xavier Mora, Avel·lí André, 2019. *A propòsit del testament del comte Ermengol X d'Urgell.*

[*40*] Xavier Mora, 2023–2025. *Els Àger i Santa Maria de Vallverd*.

[*41*] Xavier Mora, 2025. En preparació.

[*42*] Josefa Mutgé i Vives, 1992. *L'aljama sarraïna de Lleida a l'edat mitjana.* Barcelona, CSIC.

[*43*] C. Olivera, E. Redondo, J. Lambert, A. Riera Melis, A. Roca, 2006. *Els terratrèmols dels segles XIV i XV a Catalunya.* Institut Cartogràfic de Catalunya.

[*44*] Antoni Pladevall (director), 1994–1997. *Catalunya Romànica* (28 volums). Barcelona.

[*45*] Josep Joan Piquer i Jover, 1968. *El senyoriu de Verdú.* Tarragona: Real Societat Arqueològica.

[*46*] Josep Joan Piquer i Jover, 1978[1], 1990[2]. *Abaciologi de Vallbona (1153-1977).* Santes Creus: Fundació Roger de Belfort.

[*47*] Joan Rosell, Rogeli Linares, Francesc Fité, Carles Roqué, Carme Llompart, Mariona Losantos, 2010. *Montclús · Misteriós naixement i desaparició d'un poble.* Institut Geològic de Catalunya.

[*48*] Ferran de Sagarra i de Siscar, 1916–1932. *Sigil·lografia catalana.* Barcelona: Estampa d'Henrich.

[*49*] Josep M. Sans i Travé, 2002. *El Llibre Verd del pare Jaume Pasqual, primera història del monestir de Vallbona*. Barcelona: Fundació Noguera.

[*50*] Josep M. Sans i Travé, 2002. *Precedents i orígens del monestir de Santa Maria de Vallbona (1154-1185).* Lleida: Pagès.

[*51*] Josep M. Sans i Travé, 2006. *Arnau de Torroja: Un català mestre major de l'Orde del Temple (1118/1120?-1184).* Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

[*52*] Ramon Sarobe Huesca, 1998. *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070–1200)* (2 volums). Barcelona: Fundació Noguera.

[*53*] Anton de Sengenís i Ruffach, segle XVIII. [*Libro de Actos de los Sengenís, señores y barones de Blancafort*]. Manuscrit.

[*54*] Joan Ramon Vila, abans de 1638. *De Armoria.* Biblioteca de Catalunya, Manuscrit 2319.

[*55*] Antoni Virgili, Josep M. Escolà, Manel Pica, Montserrat Rovira, 2018. *Diplomatari de la catedral de Tortosa. Episcopats de Ponç de Torrella (1212–1254) i Bernat d'Olivella (1254–1272),* volum 1 i volum 2. Barcelona, Fundació Noguera.